

Szőke Béla Miklós

Egy avar kori indavirág

Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg–Ola, Új kaszárnya területéről

Professzorom, Bóna István emlékére

Bevezetés

Több mint ötven éve már annak, hogy *Fettich Nándor* egy avar kori leletben még műtárgyat (is) látott, s egy avar kori motívumot vagy motívumcsoportot művészettörténeti módszerrel elemzett és értelmezett (FETTICH 1926, 1928, 1937). Ezután azonban a kutatást alapvetően egy olyan társadalomtörténeti érzékenységgű, ethnografikus szemlélet határozta meg, ami szinte teljesen háttérbe szorította, kiaknázatlanul hagyta az emlékanyag művészeti vonatkozásait. Hogy ez az egyoldalúság milyen káros következményekkel járt, azt ma már egyre inkább érezzük, amikor egy-egy tárgy típus stílusával, díszítésének megfogalmazási módjával kapcsolatos kérdésre is választ szeretnénk kapni, vagy akár csak egy-egy tárgyat, leletcsoportot stílusjegyei alapján szeretnénk a maga kronológiai és tipológiai kereteibe ágyazni. A zalaegerszeg-olai övgarnitúrának a hagyományostól eltérő feldolgozási módjával magam is szeretném annak a napjainkban újra erősödő, komplexebb szemléletnek a meggyökeresedését, elterjedését elősegíteni, amely természetesnek tartja, hogy egy régész a régészeti leletre ne csak mint viseleti vagy használati tárgyra, hanem – ha az arra érdemes – mint műalkotásra is tekintsen.

Leletkörülmények, a leletek leírása

1955 elején (?) Zalaegerszeg Ola nevű városrészében, az Új kaszárnya (utóbb Petőfi laktanya) udvarán ismeretlen körülmények között egy sírt bolygattak meg. Az előkerült leleteket Látrányi Antal zalaegerszegi iskolaigazgató 1955 februárjában a Göcseji Múzeumnak ajándékozta, ahol Szentmihályi Imre, a múzeum akkori vezetője vette leltárba őket. (lelt. sz. ZGM. 55.11.1-10)¹

(1-2. kép)

1–2) Kéttágú, széles címerpajzs alakú övveretek. Trapézszerűen kiszélesedő, enyhén ötszögletű, címerpajzs alakú veret, U-alakú csüngővel (egyiknél letörött, hiány-

zik). Kéregöntésű bronz, az előlap tűzaranyozású, az aranyból kevés az áttöréseken keresztül a hátlapra is ráfolyt. Az aranyozás a korabeli használat, a korrózió és a helytelen restaurálás miatt ma már sok helyen hiányos. A vereteket három szegeccsel erősítették az övre: egy szegecs felül közepén, a másik kettő pedig a két alsó sarokban ütötte át a veretet. Az U-alakú csüngő zsanérral csatlakozott a verethez. A pajzsos veretek meghatározó motívuma a kötélszerűen összesodrott kétvonalas inda, amely nemcsak a széleket fonja körbe, de közepén kereszt-szárakról egy-egy kacs hajt ki, végén virággal. A virág két, ívesen lehajló csészelevélből s egy hármastagolású, félkörívekben záródó szíromlevélből áll, amelyek közrefogják az áttört, félkörívesen vagy pikkelyszerűen kivágott vackot. A veretek széleit gyöngydrót-motívum keretezi. Az U-alakú csüngő díszítése két szimmetrikusan elhelyezett, elmosódott rajzolatú indavirág, szélein ugyancsak gyöngydrót-utánzattal. A pajzsos veret H. 4,0 cm, Sz. 2,5–3,5 cm, Vast. 0,4–0,5 cm, az U-alakú csüngő H. 3,0 cm, Sz. 2,5 cm, Vast. 0,3 cm.

3) Kisszíjvég. Nyújtott U-alakú, áttört díszű, tűzaranyozású bronz kisszíjvég, egybeöntött. Felerősítés a szíjvég elő- és hátoldalán felül két-két, gúlába rendezett granulátumokat utánzó szíjbefogó füleccsel, közepén felerősítő szegeccsel. A szíjvég díszítésének alapmotívuma egyetlen, másfélszeres fordulatú, hullámos inda, amelynek kör alakú kacsai a vereteknél megismert virágokban végződnek. Ezek hol jobbra, hol balra, de mindig lefelé hajlanak, velük szemben az indából egy kis levélke sarjad. Az egész kompozíciót gyöngydrót-motívum keretezi. Teljes H. 5,5 cm, Sz. 1,8–2,0 cm, Vast. 0,5 cm, felerősítő fülecek 0,6 x 0,6 cm.

4) Kisszíjvég. Rövid U-alakú, egyoldalú, áttört díszű, öntött bronz kisszíjvég. Az aranyozás vastagon vonja be a darabot, jobb minőségű, mint a többi veretnél. Felerősítése egyszerre tokos és két, gyöngydrót-utánzatú szíjbefogó füleccsel történt. Utóbbiak csak az előlapon emelkednek a szíjvég széle fölé, hátul alátétlemezek

helyettesíti őket. A szíjvég díszítetlen hátlapja a tokos szíjbefogó alsó végétől lefelé jelentősen elvékonyodik. Az előlapon a tokos szíjbefogó feletti mező sima, díszítetlen, alatta gyöngydrót-utánzatú, U-alakú keretben két, talpával egymásnak támaszkodó, háromlevelű liliom-motívum. Teljes H. 3,5 cm, Sz. 1,8 cm, Vast. 0,5-0,3 cm, tokos felerősítő mélysége 0,7 cm, felerősítő fülecs 0,5 x 0,5 cm.

5) Enyhén trapéz alakú vascsat ovális átmetszetű huzalból, egyszerű, a keskenyebbik végre ráhajlított pecekkel. A csat két darabra tört, hiányos. H. 2,7 cm, Sz. 2,3-2,5 cm, huzal vast. 0,3 cm.

6-7) Háromtollú, nyélnyúlványos vas nyílhegyek igen jó állapotban. A nyílhegyek tollait kerek lyukak ütik át. A nyélnyúlvány és a tollak találkozásánál megvastagodás, egyfajta „pengető” erősíti a nyílhegyet. A kisebbik nyílhegy eredetileg ugyancsak félkörívben hajló tollainak alsó élét leköszörülték. A nagyobb nyílhegy teljes H. 10,2 cm, Sz. 2,3 cm, nyélnyúlvány H. 3,8 cm, a kisebbik nyílhegy teljes H. 9,4 cm, Sz. 1,8 cm, a nyélnyúlvány H. 3,5 cm.

Az Új kaszárnyánál talált és a Göcseji Múzeumba beszállított leletanyag szemmel láthatóan nem az összes lelet, ami hajdan a sírhoz tartozott. Az eredeti övgarnitúrát ugyanis biztosan nagyobb számban díszítették kéttagú, széles címerpajzs alakú veretek – a párhuzamok alapján legvalószínűbb, hogy hat veret. Így volt ez a közeli Nagypáliban (MÜLLER 1978, 2. kép – 3. sír), így Keszthely-városi temetőben (KISS 1999, 2-3. kép: 1879. 11/1. sír és 1879. 11/2. sír), de így az alsó Tisza-vidéki Pitvarosban (ld. az ugyancsak aranyozott és összetételének jellegében is a zalaegerszegivel közös vonásokat mutató 51. sír garnitúráját – BENDE 1998, 196-198, 11. kép), vagy a felső Tisza-vidéki Alattyánban (KOVRIK 1963, XX. tábla 79-83. – 267. sír) és Tiszafüreden is, ahol a hiánytalan, teljes övhöz mindig hat széles címerpajzs alakú veret tartozott (GARAM 1995, 1141, 1215, 1221, 1244, 1245. sírok). A széles címerpajzs alakú veretek stílusának vége felé, párhuzamosan azzal, hogy a veretek is keskenyebbekké váltak, megnőtt az övre szerelt veretek száma és megváltozott a felszerelés módja is; az eddigi egyes helyett hármast csoportokban helyezték el őket, ahogy pl. a Keszthely-városi temető 117. sír (KOVRIK 1999, 8. kép – 9 veret), vagy Alattyán 369. sír (KOVRIK 1963, XXV. tábla 22-46. – 7 veret) övgarnitúrája mutatja.

Amennyiben a zalaegerszegi öv díszei eredeti, teljes garnitúrát alkottak, akkor további fontos részletek hiányoznak még, mint pl. egy öntött bronz övcsat (a típuslehetőségekhez KOVRIG 1963, 156 javaslatával ld. Tiszafüred sírjait, GARAM 1995, 408, 412), vele szembe lyukvédő veretek, egy propeller-veret és egy nagyszíjvég, s nem lehetetlen, hogy a kisszíjvégek mellett bronz pitykék is díszítették a mellékszíjakat (ld. Pitvaros idézett sírját). Mindenképpen hiányzik továbbá két

vaskés, amelyeket rendszerint egy bőrrel bevont, kettős fatokban tartottak. Az övveretek aranyozása és a nyílhegyek alapján felmerül a gyanú (ld. a többi egykorú, környékbeli temetőt, mint Kehida, Lukácsháza, Nagypáli, Söjtör, Zalakomár és Vörs temetőit), hogy a (csontmerekvívő?) reflexij mellett talán valamilyen vágófegyver (szablya, kard vagy langsax) vagy lándzsa és/vagy balta is tartozott a felszereléshez. Végül a vidékünkre jellemző temetkezési szokások alapján eléggé valószínű, hogy a harcossal fegyverein kívül felszerszámozott lovát is eltemették. A hiányzó leletek nagy száma alapján tehát feltehető, hogy a sírt csak részben bolygatták meg, azaz csak egy keskeny árkot áshattak, s ami abba beleesett, azt emelték ki belőle.

A múzeumba került leletekből a vascsat és a nyílhegyek általános formák, az egész avar korban használatban voltak, közelebbi kormeghatározásra alkalmatlanok. A háromtollú nyílhegyek (KALMÁR 1944-45) viszonylag keskeny, nyújtott szárnyformái mindenesetre azt jelzik, hogy nem a legkorábbi típusokhoz tartoznak. Ezek a kerek lyukkal átütött, gyújtónyílhegynek is értelmezett nyílhegyek legkorábban a 7. század közepétől kezdődő időszakba keltezhetők (KOVRIK 1963, 141). A leletanyag pontosabb keltezéséhez az övveretek nyújtának biztosabb támpontot.

Az övdíszek tipológiai besorolása, keltezése

Az övgarnitúra jellemzői: a veretek ötszögletű, széles címerpajzs alakú és zsanéros felerősítésű csüngődísz, az egyenes oldalú, nyújtott U-alakú, egylapú szíjvégek tokos és/vagy szíjbefogó fülecekkel történő felerősítése, az aranyozás, a gyöngysorkeret (WERNER 1968, 283-284), a díszítés egyes elemei, mint az indavirág és a kötélszerűen összesodort indaszár, eléggé jól meghatározák az övdíszek relatív kronológiai helyzetét.

Kovrig Ilona az alattyáni temető példáján keresztül mutatja be az avar leletanyag csoportosítását. Három nagy egységet különböztet meg, korai, közép- és késő avar kort. Az ötszögletű, címerpajzs alakú, indadíszes, kéttagú veretek a harmadik, azaz a késő avar kori csoport elején állnak – az övveretekben amúgy is szegényes Alattyán temetőjéből azonban teljesen hiányoztak a griffes garnitúrák (!), amelyeket Kovrig szerint itt a kivágott háromszögekkel díszített, négyszögletes, vastag lemezveretek váltanak ki (KOVRIK 1963, 153, 155). Kovrig a „griffes-indás” garnitúrák késő avar kor kezdetét a 7. század utolsó harmadára, 680 tájára helyezi, amit nemcsak történeti, de régészeti érvekkel is igyekezett alátámasztani (KOVRIK 1963, 231-233). A kései avar övdíszek közül a csatokat választotta ki arra, hogy formai változásaiokon át érzékeltesse a korszak belső fázisait, tartózkodott azonban attól, hogy akár csak relatív kronológiai következtetéseket vonjon le belőlük (KOVRIK 1963, 156-158).

Garam Éva a tiszafüredi temető leletanyagát rendszerezve a korai avar kortól az avar kor végéig hat fázist különböztet meg. Ebben a rendszerben a kéttagú, ötszögletű, címerpajzs alakú, laposindás díszű veretek, „egy-két előfordulással” (GARAM 1995, 408) már az öntött övgarnitúrák feltűnésének első időszakában, a 4. fázis második felében megjelennek, virágkorukat azonban az 5. fázisra helyezi. Ám ebbe az utóbbi fázisba nemcsak a részben még mindig laposindás díszű, ötszögletű, pajzs-alakú vereteket sorolja be, hanem az övre hármas csoportokban felszerelt, áttört indadíszes, vagy sima előlapú, vésett-poncolt palmetta-díszes, keskeny címerpajzs alakú példányokat is (GARAM 1995, 408, 412). Abszolút kronológiai értelemben úgy véli, hogy a 720-es évektől a 780-as évekig tartó 4. fázisnak a fiatalabb szakasza a 740-780 (790) közötti időt jelzi. Ezzel szemben az 5. fázis (775-780-tól 815-820-ig) mindössze addig tartott, mint az előzőben egy fél fázis (GARAM 1995, 426. és 254. kép) – miközben az övdíszeknél két teljes fázisra is elegendő stílusváltozás zajlik le. Garam rendszere alapján a zalaegerszegi veretek nagyjából a 4. fázis végére, 5. fázis elejére tehető (stílusban legközelebb az 1141. sír együttese áll hozzá), abszolút értelemben tehát a 8. század utolsó évtizedeire keltezhető.

Nagyjából azonos eredményre vezet a két kisszíjvég elemzése is. A tiszafüredi temető 4. fázisára ugyanis Garam Éva szerint a ritkán griffes, gyakrabban indadíszes, tokos szíjbefogójú példányok a jellemzők, míg az 5. fázisban a tokos felerősítést felváltja a két geometrikus díszű, vagy állatfej-alakú (pávasárkány-fejes) szíjbefogó fülcse, amelyek a két öntött lemezből álló, áttört laposindás és palmettadíszes, később pedig poncolt-vésett díszű szíjvégek felső végének két széléről emelkednek fel (GARAM 1995, 408, 412). Ezzel szemben a zalaegerszegi szíjvégek közül a nagyobb, áttört indadíszes, két szíjbefogó fülcse felerősítésű szíjvég egyetlen öntött lemez, míg a kisebbik, lilimos díszű felerősítése hibrid, mindkét felerősítési módot alkalmazták. Úgy látszik tehát, hogy ezeket a példányokat is a két fázis határára, a 8. század utolsó évtizedeiben készítették.

Tiszafüreden a széles pajzsos veretek kíséretében egyrészt tokos felerősítésű, ívelt oldalú és hegyesdű végű kis- és nagyszíjvégek (részben állatküzdelmi jelennel) és trapéz fejű, ötszögletű testű csatok, másrészt szíjbefogó fülcsekkel felerősített, kétlapú, laposindás kis- és nagyszíjvégek és ovális fejű, pajzsos testű csatok stb. jelennek meg. Míg az előbbieket a téglatestű, főleg griffel díszített veretek kísérői (=Garam 4. fázis korai szakasza), utóbbiak igazából majd csak a hármascsoportosítású, keskeny pajzsos veretekkel (=Garam 5. fázis) együtt alkotnak jellemző együttest. A széles pajzsos veretek számára ebben a rendszerben nincs hely, egyfajta átmeneti típust képviselnek, s ezért igen labilisak a számukra adott abszolút időhatárok is.

Falko Daim az avar kaganátus másik végében, a Bé-

csi medence avar emlékanyagára s Leobersdorf temetőjének példájára támaszkodva alakítja ki tipokronológiai rendszerét. A kései avar kort Garamhoz hasonlóan három fázisra bontja fel, ám ő nem az elsőt, hanem az utolsót osztja két alcsoportra (Spätawarenzeit I-IIIb – DAIM 1987, 143-153). Több más részletben is eltérés van köztük. Daimnál ugyanis a széles pajzs alakú veretforma – igaz, inda helyett griff ábrázolásával – a SPA I fázisba sorolódik, megelőzve (!) a négyszögletes testű és zsanéros csüngődíszes „klasszikus” griffes övdíszeket és az állatküzdelmi jelenetes nagyszíjvégeket, melyek itt a SPA II fázis jellegzetes díszítményei. Csak ezt követően, a SPA IIIa övdíszeként terjednek el a hármascsoportosítású, keskeny címerpajzs alakú, áttört és poncolt-vésett indadíszes övveretek és a hasonlóan díszített, nyújtott U-alakú, kétlapú szíjvégek, szembeforduló pávasárkányfejes szíjbefogóval. Elgondolkoztató azonban, hogy a széles címerpajzs-alakú veret miatt bennünket most különösen érdeklő Leobersdorf 51. sírjában (DAIM 1987, 42-43. tábla). a SPA I-be sorolt széles pajzsos forma együtt szerepel a SPA II-be tartozó téglatestű griffes verettel, míg az övgarnitúra ovális fejű, kis pajzsos testű csatja olyan típus, ami nemcsak Daimnál tartozik más esetekben a SPA III fázisba (DAIM 1987, 28-29. kép), de már Kovrignál és Garamnál is a legkésőbbi övgarnitúrák szokványos tartozéka. Mindezek ellenére a sírt Daim a SPA I fázisba sorolta (DAIM 1987, 62, 14. térkép).

Úgy látszik tehát, elegendő egyetlen verettípust kiválasztani, s rendszerbeli helyére, relatív kronológiai viszonyaira rákérdezni, hogy meggyőződjünk e rendszerek nagyon is sérülékeny voltáról. Sérülékenyek, mert a rendszeralkotást nem előzte meg olyan elméleti előkészítés, ami egy következetesen végiggondolt, egységes szempontok szerint meghatározott kategóriákra épülő tipológiai váz szerkesztését jelenti (ehhez túlságosan nagyléptékűek és általánosak: GARAM 1987, 191-202; BONA 1988, 437-463). Ezért történhet meg, hogy – a fentebb már idézett Leobersdorf 51. sír széles pajzsos veretnél maradván – a holdsarló alakú szárnnyal ábrázolt griff nyomósabb relatív-kronológiai érv, mint a veret formája és az öv többi díszítménye (DAIM 1987, 143; az érvelésmód előzménye, a „tág értelemben vett típus” fogalma és gyakorlati alkalmazása DAIM—LIPPERT 1984, 63-72. A hagyományos tipológiai rendszerezést azonban nem helyettesítheti a matematikai statisztika és a szériációs módszer alkalmazása ld. STADLER 1985, STADLER 1990).

Az öv fémveretekkel történő díszítésének alapelve az egész avar korban változatlan. Alapvető jellegzetessége ugyanis kezdettől fogva a *soktagúság* (= „vielteilige Gürtelgarnitur”, ld. hasonlóan már WERNER 1968, 281), amikor az övre sűrűbb-ritkább közőkkel övveretet applikálnak, és váltakozó számú (az avar kor kezdetén 6-8, utóbb inkább 1-4) mellékszíjat erősítenek. Már a ko-

rai, a 7. század végéig terjedő időszakban is ez a szerkezeti azonosság az egyetlen közös azokban az övgarnitúrákban, amelyek az egyszerű „avar” lemezgarnitúráktól a bizánci eredetű vagy bizánci hatásra készült övgarnitúrákon és az itáliai langobárd („alpi típusú”) öntött bronz veretekeken át a késő Merowing-típusú taufírozott vas övgarnitúrákig békés egymás mellett élésben található meg az avar harcosok derekán. (A kérdéskörrel STEIN 1968, 233-244; legutóbb BÁLINT 1995, 299-308; a Merowing-kori övdíszekről módszertanilag alapvető MARTIN 1991, 81-127)

A késő avar korban egyetlen lényeges változást tapasztalhatunk: a sokféle import, sokfajta anyag és technikai eljárás helyébe egyetlen anyag és technika, a bronzöntés lép, a garnitúrákat pedig kárpát-medencei központú, „hazai” műhelyek állítják elő. Ezeknek a műhelyeknek a működéséről, ellátási körzetéről, kisugárzásáról, „gyártási spektrumáról”, művészeti kapcsolatairól, és az ott dolgozó ötvösök képzetségi szintjéről, technikai képességeiről, származásáról egyelőre igencsak felületesek az ismereteink.

A sírokban feltalált garnitúrák futó áttekintése is elegendő azonban ahhoz, hogy belássunk az övdíszeket készítő műhelyekben többé már nem azt tekintették feladatnak, hogy egy-egy, díszítésében és kivitelében azonos stílusban tartott, teljes garnitúrát készítsenek, mint tették ezt korábban a mediterrán jellegű és a nyugati garnitúráknál (de már akkor is sokkal ritkábban a préselt díszű, lemezes övgarnitúráknál). Ez időtől kezdve, a technológiai sajátosságoknak is köszönhetően, általánossá vált az egyes veretfajtákra redukált szériagyártás, ezekből készítették – modern szóval élve – „egységcsomagokat”. (Ezt látszik felismerni Kiss Gábor is, amikor újabban már az öv egy-egy veretfajtaját gyűjti össze és rendszerezi KISS 1995; 1998.) Ezért ritka az öntött bronz garnitúráknál a teljes formai- és motívum-összhang (érdekes módon, leginkább újra a korszak legvégén). Sokkal gyakoribb, hogy a díszítő elemek csak tágabb értelemben véve hasonlóak, a veretfajta külső, formai megjelenésében nincs többé szigorú stílus egység, miként a díszítésben sem. Már az övcsat pajzsán is csak ritkán ismétlődik, variálódik az övveret ornamentikája, nem beszélve a nagy- és kis szíjvégekről, lyukvédőkről, propeller-veretről, mellékszíj-veretekről. Az öv felszerelésekor csak arra ügyeltek, hogy lehetőleg egyazon szériából („egységcsomagból”) kerüljenek ki az egyes veretfajták. Ezekből komponálták azokat az összetételükben egyedi garnitúrákat, amelyek nemcsak egy-egy közösségen, de gyakran még egy nagyobb tájegységen belül sem ismétlődtek.

Meggyőződésem továbbá: az övdíszek készítésekor, a garnitúrák összeállításakor nem volt meghatározó szempont, hogy a velük felszerelt övek valamiféle ideológiai tartalmat is közvetítsenek. Ezért például az olyan késő antik motívumok, mint a leveles ágat csőrében tartó ma-

dár, a szőlőinda, a halat tépő sas motívuma stb. vagy a kereszt alakba rendezett indadísz nem a kereszténység ideológiáját (SZÖKE 1974, főleg 85-95, ezzel szemben VIDA 1998), a veretek griffje és a nagyszíjvég állatküzdő jelene pedig nem egyfajta antik és korai bizánci keresztény formába öltöztetett avar mitológia üzenetét hordozzák (DAIM 1990, 278-283 – ld. különösen a Werner-féle interpretáció kritikáját 275-276). Ám ez a fajta direkt interpretáló szemlélet máig meghatározóbb, egy nagyszíjvég vagy egy veret ábrája még mindig döntőbb szerepet játszik annak tipológiai besorolásában, rendszerezésben, mint az, hogy milyen, a maga elvontságában objektív stílusjegyei vannak az adott övdíszítménynek.

Ha az öv díszítését történetiségében és gyakorlati kivitelezésének összhangjában, azaz ha az *övet mint kompozíciós egységet* vizsgáljuk, akkor e rendszer belső logikájából következik, hogy az övgarnitúrában a deréköv veretei voltak az elsődlegesek, a többi övdísz (szíjvég, propeller-veret, lyukvédő stb.) pedig alárendeltebb szerepet játszott mellettük. Következésképpen elsődlegesen e veretek tipokronológiai vázára kell, hogy épüljön a többi díszítő elem s végső soron a teljes övgarnitúra besorolása is.

A fentieket gyakorlati nyelvre fordítva az övveretek lényegében három nagy és egy kisebb, lokálisabb jellegű negyedik csoportba sorolhatók:

A *négyszögletes testű* (téglalap alakú és négyzetes) veretek, főleg griffel, ritkábban indával vagy geometrikus motívummal díszítve.

A *széles címerpajzs-alakú* veretek (az ötszögletű, geometrizáló formától a szinte már szecessziós nyújtott ovális formáig több variánsa különíthető el) ritkán griffel, és/vagy más állattal (ld. pl. Mikulčice [POLÁČEK 1996, 333, 5. 250], és Halimba, 60. sír [TÖRÖK 1968, 6. kép]), gyakrabban laposindával, vagy egyéb indadíszítéssel.

A *keskeny címerpajzs alakú* (ritkán geometrizáló variánsa, a nyújtott trapéz alakú) veretek, áttört indadíszsel, állatalakkal, pikkelydísz-kerettel vagy sima felületen vésett-poncolt palmetta-díszítéssel, az övre hármas csoportosításban felerősítve.

A *korong alakú*, indás, geometrikus, vagy figurális (állatalak-, mellkép- stb.) díszű veretek. Ritkábban előforduló veretfajta, csak a kaganátus bizonyos régióiban terjedt el (DAIM 1987, 143-144).

(Elgondolkoztató azoknak a garnitúráknak a helyzete, amelyeknek *vastag bronz lemezből kivágott övveretei* voltak [KOVRIK 1963, 148-153; GARAM 1995, 214, 402 – 3. fázis]. Ha ugyanis rendszerszerűen gondolkodunk, akkor nem logikus, hogy először a szíjvégeket s egyéb kiegészítőket kezdték bronzból önteni, s csak később magukat az övvereteket. Inkább ennek fordítottja lehetett igaz. Azaz még javában használták azokat az öveket, amelyeknek vastag bronz lemezből készültek a

díszei, amikor az újabb öveken már öntött bronz fémdíszeket applikáltak az övre – s éppen ezek hatására egészítették ki és/vagy korszerűsítették a korábbi lemezgarnitúrákat.)

A veretek aranyozása

Jó minőségű, helyenként vastag aranyozás fedi a zalaegerszegi öntvényeket. Ez alapján szokás feltételezni, hogy az övveretek viselője a kései fázisban (FETTICH 1937, 112) az avar kaganátus magasabb társadalmi rétegéhez tartozott. Aranyozott övdíszek egy sor más késő avar kori temetőben is megtalálhatók mind a kaganátus központi területein, mind pedig a határainál. Kiss Gábor gyűjtése szerint 68 lelőhelyről mintegy 130 garnitúrát ismerünk, ahol az összes veret (80-85%), vagy a veretek egy része aranyozott volt (HORVÁTH 1935, 115; KISS 1995, 100). Legtöbb aranyozott garnitúra (17) arról a Komárom-Hajógyár lelőhelyről származik, amelyik majd az ornamentika szempontjából is kiemelkedően fontos helyet foglal el párhuzamaink sorában. De jelentős számban ismertek ilyen garnitúrák Győr, Hortobágy-Árkus, Dunacséb (Čelarevo) temetőiből, a Balaton nyugati vége (Vörs és Keszthely) és a pozsonyi medence (Csúny [Čunovó, Sandorf], Dévényújfalú [Devínska Nová Ves], Pozsonybeszterce [Záhorská Bystrica]) környékéről is. Ám még fontosabb talán, hogy a kaganátus törzsterületén belül egyenletes eloszlásban gyakorlatilag minden lelőhelyen, ahol nagyobb temetőrészletet tártak fel, volt egy-négy garnitúra, amely részben vagy egészben aranyozott vereteket tartalmazott. (KISS 1995, 5. kép).

Falko Daim ennek ellenére úgy véli, „nem lényegtelen momentum, hogy az aranyozott veretek az avar településterület határainál koncentrálnak. Az aranyozott veretek viselői magasabb affinitást mutatnak a bizánci motívumokhoz, mint az alsóbb néprétegek és olyan ábrázolásokat is akceptálnak, amelyeket egyébként inkább elutasítanak. Ez a gazdagabb és a bizánci motívumkincs felé nyitottabb népességréteg fért hozzá az eredeti bizánci darabokhoz is” (DAIM 1999, 68). „Úgy látszik, mintha az avar birodalom szélén a 8. században kisebb uralmi központok jöttek volna létre, amelyek a kishatárforgalomból és a 8. században már nem annyira aktív kereskedelmi utakból többszörösen profitáltak volna. A leletek sajátos koncentrációja figyelhető meg az Adriától és Itáliától Alsó-Ausztriáig, Dél-Morvaországig és Szlovákiáig. Ez a terület a bizánci kereskedők és diplomaták céljává válhatott, a formálódó szláv uralmi központok felébresztették a politika és a távolsági kereskedelem érdeklődését.” (u.o. 69)

Valójában egyelőre igencsak keveset tudunk arról, milyen technológiákat és díszítőelemeket használtak a kora középkori Bizánc iparművészei, amikor övdíszeket

készítettek, arról pedig még kevesebbet, hogy hol és kik számára készítették őket. Egyedül annyi bizonyos, hogy egyes, a nyugati határszél közelében fekvő lelőhelyen talált övgarnitúra díszei eltérnek az átlagostól abban, hogy különös műgonddal és/vagy nemesfém-ből készítették őket. A hohenbergi övgarnitúra (6. kép 5) sárgaréz vereteinek egyes alkotóelemeit (elő-, hát- és oldallapját, továbbá a gyöngysordísz) külön öntötték, ezüsttel forrasztották össze, a jól ismert madárdíszes mikulčicei szíjvéget pedig aranyozott ezüsből öntötték (DAIM 1996, 326). Ez azonban még egyáltalán nem jogosít fel bennünket arra, hogy e pár lelet és azok részben antik mintákat követő díszitményei alapján olyan, Itáliában működő bizánci műhelyt rekonstruáljunk, amelynek „célközönsége” az avar kaganátus, annak is kifejezetten a nyugati határvidéken élő, Bizánra „nyitottabb” csoportja lett volna, s e hipotézisből további, akár a történeti forrásoknak is ellentmondó, messzemenő történeti következtetéseket vonjunk le. Mindaddig ugyanis, míg az avar forráskiadványok és közlemények nagy része a tárgy megnevezésén túl semmilyen technikai, technológiai részletet, méretadatot nem közöl, az ilyen részletek megfigyelésén alapuló kérdéseket sem lehet objektíven megtárgyalni (ld. KISS 1995, Függelék).

Néhány szórványos adat, ami a kaganátus törzsterületéről, vagy éppen keleti, déli végeiről ismertté vált, mindenesetre nagyobb óvatosságra int. Közismert az aranylemezből készült, s nem öntött (!) mátészalkai szíjvég (CSALLÁNY 1960, 44, XIX. tábla 41; legutóbb: BÓNA 1986b, 82, 28. kép), a részben vastag lemezből kivágott, részben már öntött (pl. lyukvédők) ezüst garnitúra a Kolozsvár-Szamosfalvai I. szláv halomsírban (MACREA 1958; BÓNA 1986a, 186-187; WERNER 1986, 31-32), az aranyozott öntött ezüst övgarnitúra Komárom (Komárno)—Hajógyár 107. sírból (TRUGLY 1993, 196, 11. tábla 9-20) (3. kép 4), a hohenbergihez nagyon közel álló, de már egy darabból öntött záhonyi fehérbronz nagyszíjvég (CSALLÁNY 1960, 46, 81-83, 9. kép, XIX. tábla 42), a kiskőrösi 150. és 155. sírok övdíszei, amelyeket ugyancsak sárgaréz-ből öntöttek, előlapjukat pedig aranyozták (HORVÁTH 1935, 119), a bajnai és az egyik keszthelyi (ld. alább), továbbá a blatncai garnitúra aranyozott vereteinek a többitől eltérő, ám egymásra hasonlító bronzanyaga (FETTICH 1937, 112), vagy a pálcás indadíszes presztováci övdíszek, amelyeknél az arany lemez (?) szíjvég elemeit Hampel még külön-külön rajzban közölte le (HAMPEL 1905, I. 657-558, 2019-2023. kép, III. 320. tábla – ld. még HORVÁTH 1935, 112, 9. jegyzet), stb. Olyan emlékek ezek, amelyek a késő avar kor kagáni szintű sírleteinek hiányában az egyedüli támpontokat adják egy, a kagáni udvar környezetében működő műhely – vagy inkább a késő avar arisztokrácia csúcsán lévők udvarai mellett tevékenykedő több műhely – tevékenységének rekonstruálásához. Ezek logikus folytatásai lesznek a

Karoling-kori, poszt-avar fejedelemségek és Pannónia provincia műhelyei, melyek késő hellenisztikus—perzsa (FETTICH 1937, 115) vagy „bizánci-orientális” (EISNER 1947) ízlésvilágáról már újra több ismerettel rendelkezünk.

Az övdíszek ornamentikája

A zalaegerszegi széles, címerpajzs alakú veretek díszítésének két fő eleme a kötélszerűen sodrott indaszár és az egyszerű elemekből, azaz két félkörívben kihajló csészeleveleből és egy hármastagolású szíromleveleből komponált virágmotívum. Utóbbi ismétlődik a nyújtott U-alakú szíjvégen, míg a másik, tömörsébb szíjvégen egy háromlevelű palmetta, egyszerű liliomdísz jelenik meg.

Háromlevelű palmetta (heraldikus liliom)

Az áttört liliomos, fülecses-tokos felerősítésű kisszíjvég *kimélyített hátlap*-megoldásához kevés biztos párhuzamot idézhetek. Egy közeli párhuzam Szeged-Kundomb 38. sír kisszíjvége (4. kép 5), felbomló lapos levelű, hullámvonalas indával (SALAMON-SEBESTYÉN 1995, X. tábla 9, 11), valamint távolabbi pedig Leobersdorf 69. sír SpA II-be sorolt aranyozott bronz kisszíjvége, előlapon profilban ábrázolt emberfejjel, a hátlapon pedig három levélkére bomló, hullámos indával díszítve (DAIM 1987, 240, 64 tábla). Feltehetően hosszabban sorolhatnám a párhuzamokat, ha a század elejének közleményeit és a későbbi nyugati példákat követve nálunk is gyakorlat maradt volna a leletek részletes leírása, és/vagy a szerkezeti részleteket is ábrázoló, pontos rajz közlése (ld. Falko Daim avar temető-közleményeit).

A liliomos övdíszek jegyzékét és kísérő leleteik szeriációs módszerrel rendezett kombinációit legutóbb Szalontai Csaba állította össze (SZALONTAI 1995). Bár katalógusa közel 140 sír adatait tartalmazza, zalaegerszegi darabunknak nem akadunk pontos párhuzamára. Ennek oka talán az, hogy kisszíjvégünk e csoport egyik korai, még analógia nélküli példája.

Már Hampel József felismerte, hogy a háromlevelű palmetta vagy heraldikus liliomdísz különösen a nyújtott felületek (szíjvégek) kitöltésére volt alkalmas: a középső levél alkotta a tengelyt és tartotta két motívum közt a kapcsolatot (HAMPEL 1905, I. 571-573, 1783-1800. ábrák).

Horváth Tibor a félkörből kiágazó hármastagolású leveleket és ennek gazdagabb változatát, amikor „a félkört helyettesítő gömbből nemcsak a három felső levél sarjad ki, hanem a gömb aljából külön még kettő” (ld. a kiskőrösi 147. sír szíjvégei, HORVÁTH 1935, 119, XXX. tábla 18-27) a 750-775 közötti időre keltezte, a nagyszentmiklósi kincs (az aláhúzott B és az albán kincshez való viszonya alapján – HORVÁTH 1935,

117-118) általa feltételezett készülési idejének (760-790) első felére.

A liliomszerű motívum, azaz egy félkörből vagy egy gyűrűből kihajtó kettős- vagy hármastagolású levél, amivel gyakran „levélrács”-ot alkotnak, s a nagyszentmiklósi kincs 13. és 14. edényén nagyobb felületeket borít be, Szőke Béla szerint is a késő avar kor egyik legkedveltebb nővényi dísz, amelyet az övvereteken és szíjvégeken magas, sima vagy gyöngydróttal tagolt keretbe foglaltak (SZŐKE 1960, 87, 4. tábla 7).

Kötélszerűen csavart, fonott indaszár

A motívum egyfajta előzményének talán azokat a középkori avar kori négyzetes, préselt lemezes vereteket tekinthetjük, melyeken mintha a felbomló germán szalagfonat (pl. Alattyán 224. sír – KOVRIG 1963, 27, 18. tábla) (3. kép 1) ötvöződné növényi elemekkel, levélkével: Alattyán 214. sír veretén a két indaszár lazán egymásba csavarodva osztja ketté a négyzet alakú veretet (KOVRIG 1963, 26, 17. tábla) (3. kép 2), a kompozíció azonban még széteső, az egyes elemek nem kapcsolódnak szervesen egymáshoz. A motívum letisztultabb formái, amikor a négy sarok felé forduló levéldísz indaszára kereszt alakban elrendezve önmagával csavarodik össze, már kizárólag öntött vereteken jelenik meg. Így pl. egyetlen öntött bronz veretként Tiszafüred 692. sírban (3. kép 8) még griffes veretekkel és vonuló griffes, tokos felerősítésű nagyszíjvéggel együtt, ugyanezen temető 1139. sírjában azonban már önálló garnitúráként (GARAM 1995, 112 és 152. tábla). Ugyanez a kompozíció alkot egységes garnitúrát Komárom (Komárno)—Hajógyár 107. sírjának (TRUGLY 1993, 196, 11. tábla 9-20) (3. kép 4) négyzet alakú, aranyozott öntött ezüst veretein és (még bonyolultabb szerkesztésben) nagyszíjvégén is – melyeket éppen a préseltelkel való közeli rokonság miatt a 8. század elejére keltez az ásató (TRUGLY 1994, 23).

A fejlődés következő állomása Homokmégy-Halom 111. sír övgarnitúrájának széles címerpajzs alakú övverete (3. kép 5), amelyen a csavart indaszár kereszt alakot ír le, ám az indák végei már lapos indába fordulnak (GARAM 1975a, 10. tábla). A zalaegerszegi veretekhez legközelebb az a zimonyi (Zemun-Govedi brod) (3. kép 3) szórvány lelet áll, ami 1960-ban, a Duna partján került elő. Az áttört díszű, öntött bronz veret tengelyét egy csavart indaszár alkotja, két oldalán nehezen értelmezhető (vagy a rajzoló által meg nem értett) levél- és/vagy virágmotívumokkal (SEOBA NARODA 1962, 105. 6).

A kötélszerűen csavart indaszár és a kereszt alakba rendezett kompozíció egyéb övdíszben is feltűnik. Az öntött bronz szíjvégek egy csoportján a kompozíció elemeit rácsszerűen áttört belső mezőben sima, egyszerű indák és virágmotívumok vagy kettős-hármastagolású levélkével alkotják. Ezek a szíjvégek az indák, virágok és az áttörések megkomponálásában a zalaegerszegi veretekre em-

lékeztetnek, lényeges különbség azonban, hogy a képmezőt lehatároló plasztikus keretet nem vonják be a díszítésbe, ld. pl. *Szeged-Kundomb* 38. és 124. sírok (4. kép 2, 5) nagyszíjvégei (SALAMON-SEBESTYÉN 1995, X. tábla 12, XI. tábla 12), *Regöly* A sír nagyszíjvége és 12. sír kisszíjvégei (KISS-SOMOGYI 1984, 104. tábla 16, 19), *Bakonykoppány* és *Bajna* (HAMPEL 1905 I., 574, 1803. kép, CIBULKA 1958, XXIV. tábla 3, 7) (5. kép 5), egy ismeretlen lelőhely (HAMPEL 1905, II. 726-727) (5. kép 2), és a Delhaes-féle gyűjtemény nagyszíjvége (ArchÉrt 29 [1909] 377) (5. kép 3) stb.

Stílusban, kompozícióban, kivitelben közelebb áll a zalaegerszegi veretekhez a *Tószegen* előkerült ovális fejű, pajzsos testű *csat* (5. kép 4), ahol a csattest tengelyét olyan összesodrott kétszálú inda alkotja, ami középben kereszt alakban szétágazik, de a mi példányainktól eltérően levélcsoportban végződik és a veret sima keretét nem kíséri belül körbe (HAMPEL 1905. I. 1821. kép).

A tószegi csathoz sok részletben hasonló, de a zalaegerszegi veretek szerkesztéséhez még közelebb állnak a *székkutasi* 2. sírban talált aranyozott bronz garnitúra (6. kép 1) hasonló alakú *csatja*, továbbá *mellékszíj- és lyukvédő veretei* (B. NAGY 1993, 1. kép). Az ugyancsak levélcsoportokban végződő kétszálú inda („kötélfonat”) ugyanis nemcsak a díszítés tengelyét adja, de (a túl kis díszíthető felületet nyújtó mellékszíj-veretek kivételével) körbefolyik a széleken, azt keretezi is. A csattestet ezen kívül még egy, a zalaegerszegihez hasonló gyöngyosorrettel is ellátták. A garnitúra többi eleme közül fontos keltező értékű darab még az a speciális, „asztragalosz”-bújtató, aminek csak Hohenbergben, Vörsön és Soboron vannak meg a párhuzamai (a típusról SZALONTAI 1996 148). Kis- és nagyszíjvégeinek analógiái ugyan csak ebben a körben tűnnek fel. A garnitúra többi elemének ismeretében talán már nem meglepő, hogy ezek oldalán is fonott díszítés látható.

A harmadik, e körhöz tartozó *csat* az 1894. évi *hohenbergi* sírlelet (6. kép 5) aranyozott sárgaréz övgarnitúrájából ismert (FISCHBACH 1895, FETTICH 1937, 111-112, DAIM 1996). Az ovális fejű, pajzsos testű *csat* pajzsán hangsúlyozottan jelenik meg egy kétszálú indaszárból összesodrott „kötéldísz”, ami a középtengelyt és a gyöngyosoros kereten belüli széldíszet alkotja. E mellett a kis levélkékből álló csokrok teljesen másodlagos szerepet kapnak, alig észrevehetők. Jellemző, hogy – szinte a horror vacui elve alapján – a *csat* más példányoknál díszítetlenül hagyott sima felületeit is vésett-poncolt indadíszek, palmetták borítják be. A jól ismert garnitúra többi darabján már nem tér vissza a sodrott indaszár, ehelyett a nagyszentmiklósi típusú pálcikaindákban szerkesztett forgó és a hangsúlyos, nagyméretű gyöngyosor keret válik meghatározóvá.

A *Szeged-Kundomb* 139. sír öntött bronz övgarnitúrájában (SALAMON-SEBESTYÉN 1995, 24, IX. tábla

16-17, 21) a *nagyszíjvég* képmezőjét szinte teljes egészében a kétszálú csavart indák és a belőlük kiágazó, rövid levelű, kis ívben hajló pálcikaindák alkotják, mégpedig úgy – s ez már közvetlenül a zalaegerszegi veretek felé mutat –, hogy a keret szélénél belül is körbefut a csavart kettős indaszár. A *lyukvédő vereteknél* ugyan csak egy kétszálú csavart indaszár alkotja a középtengelyt, míg a széleken rövid kis levélkékből álló csokor kapcsolódik a két végen szétnyíló és visszahajló egyes indákhoz. A garnitúra övdíszei egyébként áttört liliosom díszű, keskeny címerpajzs alakú veretek.

Ugyancsak a *lyukvédők* díszítő elemeként jelenik meg a két összecsavart indaszár a *Komárom-Hajógyár* 139. sír – egyébként eléggé „gyűjtögetett”, több „egységcsomagból” válogatott – garnitúráján (TRUGLY 1993, XLVI. tábla 18-19) (15. kép 3) és egy *kunszállási* aranyozott bronz garnitúráján (AWAREN 1986, 76, 76. kép; KISS 1995, 114), melynek igen közeli párhuzama *Keszthely-Városi temetőben* került elő (1882. febr. 24.-én feltárt sír) (5. kép 1. ld. alább).

Míg az eddigi párhuzamok áttört művű öntvények voltak, egy *szőregi* vagy *csongrádi* (?) garnitúra ovális karikájú, címerpajzs testű *csatján* vésett-poncolt kivitelben jelenik meg a kötélszerűen csavart indadísz: a tengelyt alkotó, lazán összefonott két szálból az a fajta indavirág nyílik ki, amelyről alább még bővebb szó esik. A kétlapú nagyszíjvégen pedig szinte karikatúra-szerűen ismétlődnek meg a hohenbergi garnitúra pálcikaindákban szerkesztett forgói (AWAREN 1986, 69, 66. kép, L'OR 1986, 73, 66. kép).

A fonatos övdíszek egyik lehetséges továbbfejlődési irányát jelzik a *Keszthely-Városi temetőben* (Polacsekertben) 1882. febr. 24.-én feltárt, tűzaranyozású bronz övgarnitúra veretei (5. kép 1). Az övdíszek egységes dekorációs elvekre épülő, azonos stílusjegyeket mutatnak, különös gonddal tervezték meg és öntötték ki őket. A trapéz alakú övdíszeken, csaton és szíjvégeken ágacsok és sodrott, fonott indák alkotják nemcsak a rácyszerűen osztott belső mező középtengelyét és az abból kihajtó ágakat, de a tőlük semmiben sem különböző keretet is, amivel sűrűn egymás mellé helyezett, plasztikusan formált kis levélkével és holdsarló alakú tagokból felépített hármasszerű levélcsoportokkal sűrűn telehintett ágfondék vagy levélkoszorú benyomását keltik (LIPP 1884, 22-23, 55-68. képek). A Hampel által is egészen különálló csoportba (HAMPEL 1905, I. 576, 1822-1828. képek) sorolt keszthelyi díszítmények egyediségük miatt önmagukban szinte keltezhetetlenek. Ám a váz felett több, blatnicai típusú aranyozott lószerszámveret is előkerült, poncolt háttérből kiemelkedő palmetta és indavirág díszítéssel.

Még távolabb áll a zalaegerszegi példától a *modrai* (Morvaország) 22. sír kétlapú, áttört díszű, aranyozott bronz szíjvége (6. kép 4). Ennek a képmezőjét rövid pálcikaindák levélkéihez kapcsolódó girlandok (Cibulka

szerint „cseppmotívum”) töltik ki, a vastag ágfonadékot vagy levélkoszorút utánzó keret pedig már teljes egészében a kompozíció részévé vált, amit sűrűn egymás mellett és alatt sorakozó levélkéek fednek (CIBULKA 1958, XIX. tábla). A keltezés szempontjából fontos, hogy ugyanezen sírban egy Karoling-kori, ékvéséses növényi díszű, aranyozott bronz szíjvéget és egy sarkantyúpárt is találtak, amelyek alapján a 9. század második harmadának elejénél korábban nem áshatták meg a sírt (SCHULZE-DÖRRLAMM 1993, 594-597). A szíjvég meglepően közeli, ugyancsak aranyozott bronz párhuzama (csak a képmező rövid pálcikaindákából szerkesztett liliomdísz a különbség) *Mikulčice* nagymorva előtti rétegből került elő (PROFANTOVÁ 25. tábla 5) (6. kép 3).

Talán nem érdektelen, hogy mind a modrai, mind a keszthelyi szíjvégek ágfonadékot vagy levélkoszorút utánzó, sajátosan felduzzadt kerete egy olyan új stílusirányhoz kapcsolódik, ami a Kárpát-medencében a Karoling birodalomból behozott szíjvégek révén vált ismertté, ld. *Mikulčice*, II. templom 100. sírban lelt övgarnitúra aranyozott ezüst szíjvégét (POULÍK 1963, XXVI. tábla 1, POULÍK 1975, 37. tábla 5-6.), ami legkorábban a 9. század második harmadának eleje táján kerülhetett földre (SCHULZE-DÖRRLAMM 1993, 568-571), vagy a hasonló, de nagyobb ezüst szíjvéget a III. templom 433. sírból (POULÍK 1975, 49. tábla 1). Ezért talán fontos részlet az is, hogy a Karoling reneszánszban a halszállkamintás plasztikus osztóléccé egyszerűsödött kötélfonat-dísz (belőle sarjadó levélcsokokkal) sem ismeretlen, mint a *mikulčicei* II. templom 50. sír aranyozott bronz sarkantyú-garnitúrája mutatja (POULÍK 1963, 16. kép 6) (6. kép 2).

Indavirág

Hampel József az indadíszek csoportjának egyik leg-sikerültebb kompozíciójaként értékeli azt, amikor a „villásan szétágazó levélkéek felett egy hármasan tagolt levél ül vagy lebeg”. Alaptípusát egy áttört művi *keszthelyi* kisszíjvégen mutatja be (HAMPEL 1905, 541-542, 1645. kép). A virágmotívumhoz egy sor további párhuzamot idéz, főleg kisszíjvégekről. Így egyszeres (Csúny [Čunovó], Nemesvölgy [Edelstal], Mártély, Szirák) vagy másfélszeres (Kiskunhalas, Keszthely) S-ívben hajló indaszárról sarjadó, azaz két vagy három nyújtott ovális keretbe rendezett variánsait, melyeknél a virág alternatív módon hol balra, hol jobbra hajlik, a kiindulás alapja azonban mindig az inda félköríves darabja. A *csúnyi* példányon (miként a zalaegerszegi szíjvégen is), az indaszár közepéről még egy rövidke levél is kihajt (HAMPEL 1905, 542, 1647. kép). A kígyózó indaszárról sarjadó virág további variánsait reprezentálja egy *mártélyi* kisszíjvég (u.o., 1648. kép), amelynél az indaszárak alkotta ovális mezők már függetlenedtek egymástól és önálló medaillonná váltak, míg a *nemesvölgyi*

példányon (u.o., 1649. kép) az egyik végén indavirág-díszű, egyszerű hullámos indaszár másik vége palmettába megy át. A sima lemezű *sziráki* kisszíjvég virágmotívuma stílusában a mártélyi szíjvégre emlékeztet, ám itt már gravírozták a díszítményt (u.o., 1651. kép).

A motívumhoz Hampel a nagyszíjvégeken is talál analógiákat, így a *sövényházi* példányon ötszörös hajlású indaszárról sarjadva (HAMPEL 1905, 543, 1652. kép). A virágdísz a kiskunhalasira emlékeztet, csakhogy az alsó kettős (csésze)levélhez egy harmadik is kapcsolódik, az e felett lebegő hármás (szírom)levél pedig inkább zárt lóhere-formát mutat. Ez a séma még egyszerűbben megismétlődik egy *nemesvölgyi* nagyszíjvégen (u.o., 1653. kép), ahol a két sávban egymás mellett hajladozó indaszárról szétágazó két levélke felett már csak egy kissé megvastagodó hegyesszög lebeg (erről alább ld. még bővebben). Végül a Hampel által idézett példák közül zalaegerszegi kisszíjvéguink egyik legközelebbi párhuzama az a *cikói* nagyszíjvég (u.o. 544-545, 1655. kép), ahol alapmotívumunk, a „kettőslevelű, hármás tagolású felmagasodás” (das doppellappige Blatt mit der dreizackigen Überhöhung) ismétlődik egy hétszeresen telerdő inda íveiben, gyöngysorkeretbe foglalva.

Hampel az indavirág-motívum kiteljesedését látta abban, amikor két teljesen szétnyíló (csésze)levél felett már két sorban rendeződnek a virágszirmok, a virágszárból pedig a szíjvég hosszanti oldala irányában még egy szőlőfürt is kihajt és magát a szárat is egy-egy gyűrűvel szakítják meg (ismeretlen magyarországi lelőhelyről, u.o. 543, 1654. kép). Valójában ez már egy másik díszítménycsoport, a *szőlőfürtdíszesek* felé kapcsolódik (KISS A. 1965; WERNER 1986, 47-51). Hasonlóképpen egy következő csoport, a *palmettalevél-díszesek* felé mutat az a variáns, amikor a két széthajló (csésze)levél, felette az áttört háromszög, majd e felett egy egymás mellé rendezett levélsor palmettvá összeolvadó díszítményt alkot. Ezt a motívumot Hampel egy ugyancsak *keszthelyi* lelőhelyű nagyszíjvégen mutatta be (HAMPEL 1905, 545, 1656. kép), ahol a virágdísz az indaívekben mindig a szíjvég felső vége felé mutat (hasonlóan egyébként még a sövényházi szíjvégen is ld. fentebb). Ennek a díszítménynek egyre letisztultabb következő állomásai a nemesvölgyi, regölyi, csúnyi szíjvégeken láthatók (u.o., 545, 1657-1659. képek), ahol is az alsó, szélesen kinyíló levélpár felett a palmetta kisebb, legyezőszerűen vagy villásan szétnyíló levélpárokból épül fel (WERNER 1986, 47-51).

Hampel magukon az övdíszeken találta a legkevesebb indavirágos példát. Jellemző azonban, hogy ezekben az esetekben széles címerpajzs alakú veretek nyújtották azt a díszítendő felületet, amin két indavirág hajlik ki a középtengelyt alkotó, sima indaszárból (Bajna, Keszthely: HAMPEL 1905, I. 565, 1760. kép és 566, 1767. kép).

Az indadíszekkel Horváth Tibor (HORVÁTH 1935, 117-119) és Schüller Hilda (SCHÜLLER 1937) inkább

csak érintőlegesen, a nagyszentmiklósi kincs díszítő-rendszerével kapcsolatban foglalkozott. Ezt követően behatóbban újra Szőke Béla kísérte meg rendszerezni őket, amikor a „nagymorva díszgombokat” bizánci elemekkel gazdagodott nomád fémműves termékeknek értelmezve (SZŐKE 1960, 76) díszítő elemeik előzményeit a késő avar fémművességből gyökerezette és a nagyszentmiklósi kincslelet köréhez kötötte őket (u.o. 81). A liliomdísz és az „életfa”-motívum mellett a harmadik jellemző növényi dísz az indavirág. Meghatározásában azonban a három- vagy négyrészes virág alsó két levélkéje már nem tartozott a virághoz.

Bár a rendszerezés szempontjai és terminus technikusai eltérők, Hampel és Szőke szerint is a késő avar kori növényi díszek között a laposinda után legelterjedtebb az – egyszerűség kedvéért röviden – *indavirágnak* nevezett motívum. Az indavirág klasszikus esetben két szélesen kinyíló, holdsarló alakú levélkéből (=csészzelevélből), e felett pedig egy háromszög alakú mezőt (=vackot) szabadon hagyó, ívesen hajló hármastagolású levélből (=sziromlevélből) áll. Az indavirágot az esetek többségében nem magában, hanem a vele szerves egységet alkotó hordozójával, egy hullámos indával (Wellenranke – RIEGL 1964³, 276) együtt ábrázolják. Ilyenkor az anyagról kör vagy ovális alakban lehajló kacs gyakran „átbújik” az inda szára alatt. Jellegzetesség még – ahogy erre Hampel, majd Szőke ugyancsak utalt –, hogy az alapmotívum néhány esetben variálódik más növényi díszítéssel, szőlőfürtös, palmettadíszes, liliomos, „életfa”-jellegű stb. motívummal.

Az indavirág legkorábbi előfordulása *Kiskőrös-Vágóhíd IX. sírból* ismert (LÁSZLÓ 1955, 30, VIII. tábla 1). Az ívelt oldalú, hegyben végződő ezüstlemez nagyszíjvégen (7. tábla 1) apró poncokkal hangsúlyozott háttér előtt egy láthatatlan középtengelyről két oldalra ívelődnek az indaszárak, amelyek az előlapon öt-öt, a hátlapon hét-hét medaillont alkotnak. Ezekbe hajlik be szabályosan váltakozva, hol jobbról, hol balról egy-egy klasszikus indavirág. Jellegzetes részlet még, hogy két medaillon találkozásánál az egyik irányba leágazó indaszárát átbújtatták a másik alatt, a középtengelyben pedig minden második elágazásnál még egy önállósult hármastagolású (szirom)levél ül.

A sír közvetlenül a VIII. sír mellett került elő, amelyben egy kislány nyakán a jól ismert, arany foglalatú almandincsüggökkel és arany harangocskákkal díszített, bizánci eredetű vagy típusú nyakék feküdt (LÁSZLÓ 1955 27-30, VI. tábla; GARAM 1993 81-83, 48-49. tábla). Ez biztosan keltezhető a 7. század utolsó harmadára (GARAM 1993, 26). Semmi okunk tehát feltételezni, hogy a IX. sírt is ne ezzel egyidősnek tartsuk, hiszen a szíjvég anyaga, alakja, felerősítési módja ugyancsak jellegzetesen 7. századi. A szíjvég tehát a legkorábbi indavirág-díszes lelet, s különös szerencse, hogy egyszerre jelenik meg rajta a díszítmény összes jelleg-

zetessége, úgymint a klasszikus indavirág indaszárral és attól önállósulva is, az indaszár átbújtatása s a poncolt háttér, amely vonások lényegében változatlanul megmaradtak az avar kor végéig.

Hogy lemezes változatban mégis társ nélkül maradt, azt talán az magyarázza, hogy az övdíszekre ekkor még sokkal inkább a préselési technika, a fény-árnyékhatásra építő plasztikus megjelenítési mód volt a meghatározó. A kiskőrösi szíjvég nagy műgonddal rajzolt díszítése mégsem a szabályt erősítő egyszerű kivétel, nem egy közönséges ötvös alkotása, s – a temetőben talált sok aranytárgy és míves ékszer alapján – nem is az alsóbb társadalmi rétegek egyik tagja számára készült. A tiszta szerkesztésmód, biztos vonalvezetés gyakorlott és tanult ötvösre vall. Ezért és a szíjvégen megjelenő motívum egyedisége miatt felmerülhet, hogy az övdísz egy (bizánci?) városi műhelyben készítették. Későbbi nagy karrierje alapján mégis valószínűbb, hogy a darabot már a Kárpát-medencében letelepült ötvös gravírozta, s magával hozott tudását, mintakönyvét műhelye örököltette tovább.

Ezt látszik alátámasztani a közeli *Kiskőrös—város alatti* temető 204. sírjának öntött nagyszíjvége (HORVÁTH 1935, XXXIV. tábla). Ezen a szimmetrikusan szerkesztett, hét kanyarulatot megtevő indák (7. kép 3) távolabbról szemlélve a vágóhídi előkép tökéletes illúzióját keltik, közelebbről nézve azonban kitűnik, hogy a virágmotívum jóval elmosódottabb, az indaszár már nem bújik át, csak a különálló ívekre szakadt indarabok helyzetéből sejtethető az eredeti kompozíció, kisebb, finomabb részletek pedig teljesen el is maradtak. Az övgarnitúra többi darabja, a kétféle laposindás és indavirágos – kisszíjvég, az oválissá váló, széles címerpajzs-alakú övveret a még a griffes veretekre jellemző csüngővel és az ovális csatkarikájú, de hosszan nyújtott testű csat nem könnyíti meg a garnitúra pontosabb besorolását: leginkább még a késő avar kor középső időszaka jön számításba. Ám hogy ez a díszítésmód mennyire nem lokális jelentőségű és időszakai jelenség volt, mutatja, hogy a Kiskőrös-város alatti nagyszíjvég szinte részletekig azonos formában *Nemesvölgy* (Edelstal) temetőjében is feltűnik (HAMPEL 1905, III. 112. tábla 2) (9. kép 7)). Ezzel szemben *Komárom* (Komárno)—*Hajógyár* 71. sírjának (TRUGLY 1987, 265, 15. tábla 8) (13. kép 3) még későbbi időszakra helyezhető, aranyozott bronz övgarnitúráján újra az eredeti, vágóhídi lemezes szíjvég motívuma látszik megisméltódni. Olyannyira az eredeti mintát követi, hogy még a másodlagos jelentőségű, kisebb részletek, mint a poncolt háttér, az alábújtatott indaszár, sőt még a szétágazó indaszárakra ültetett hármastagolású sziromlevél is hasonló módon jelenik meg. Ezt az a sajátos, csak a kiscsüppöldi műhelykörzetre (ld. alább még bővebben) jellemző öntéstechnika is segíthette, amely sokkal rajzosabb, élesebb kontúrú díszítést tesz lehetővé, mint a korszakra általánosabban jellemző, elmosódot-

tabb kontúrokat és plasztikusabb ábrázolást eredményező öntésmód. További elemzést igényelne, hogy az ez utóbbi technikával öntött nemesvölgyi szíjvégen mégis miért a kevesebb részletet megőrző Kiskörös-város alatti szíjvéget választották előképnek.

A korszak művészi csúcsteljesítménye, a *nagyszentmiklósi kincs* edényei közül több darabon is feltűnik az indavirág, hol a jellegzetes, átbújtatott indaszárral, hol önállóan, hol pedig csak a szíromlevél, „levélrács”-szerűen egymáshoz kapcsolva. A kincslet edényeinek csoportosítása, kulturális kapcsolatainak és keltezésének tisztázása messze túlmutat feladatunkon. A feltehetően hosszabb idő alatt összegyűjtött kincslet legkorábbi fázisáról a vrapi lelet egyik edényén is feltűnő aláhúzott B kapsán (HORVÁTH 1935, 117. – Vrap legkorábban 659 utánra keltezéséről: WERNER 1986, 19) Fettich Nándor hangsúlyozta először, hogy már a 7. században elkészült (FETTICH 1937, 115), amit Bóna újabb adatokkal támasztott alá (BÓNA 1984, 344-345), Daim pedig a szeriáció segítségével tovább erősített (DAIM-STADLER 1996, 442-444). Bóna szerint „a nagyszentmiklósi indastílus kialakulását az avar birodalomból a Pontus vidékére került arany övdíszek igazolják. A stílus a 8. század közepén már létezett III. Leó bizánci császár (717-741) aranyérmeivel keltezett leletekben.” (BÓNA 1984, 345). A Kiskörös-vágóhídi szíjvég példája alapján a Kárpát-medencében azonban már a 7. század végén jelen lehetett (!)

Az indavirág Kiskörös-Vágóhíd után legközelebb a 7.-8. század fordulóján *Zamárdiban* tűnik fel. A temető közösségének női viseletére különösen jellemző a veretes borszija akasztott (?) áttört öntött korongdísz. A 2129. női sírban (BÁRDOS 1996, 74, XV. és XXXI tábla 1), a borszija téglalap alakú vereteinek és nyújtott U-alakú, egylapú szíjvégenek képmezőjét egy S-alakban hullámzó inda díszítette, két végén klasszikus indavirággal (8. kép 8). A temető különlegesen gazdag, számos szállal a késő Meroving-kori germán világhoz kötődő népessége itt egy sajátos hibridet alkotott, amikor a germán népeknél nagy hagyományú női övcsüngőnek (MARTIN 1991, 131-137; MARTIN 1991 [1995] 629-680) avar módon viselt és díszített változatát alkotta meg (7. századi előfordulásairól avar környezetben: VIDA 1996). A zamárdi sírlelet azt is hűen demonstrálja, hogy a motívum ebben az időszakban még mindig csak egy az alternatív lehetőségekből, s még mindig csak a felső vezető réteg udvaraiban működő műhelyek mintakincséhez tartozik (BÁRDOS 1998).

De már nem kell sok időnek eltelni ahhoz, hogy az indavirág az egész kaganátus területén elterjedjen és variációit az öv különféle fémdíszein alkalmazzák. A kezdetek alapján joggal gondolnánk, hogy az indavirág továbbra is inkább a szíjvégek szabadabban kitölthető, nagyobb felületeit választják díszítendő felületnek, mint az övveretek kisebb és kötöttebb (téglalap, pajzs- vagy kör

alakú) kereteit. Adatgyűjtésünk – amely közel sem teljes, inkább csak a reprezentativitás szintjét igyekezett elérni – nem ilyen egyértelmű eredményt hozott.

Szíjvégek

Mivel fentebb a kezdetekről és a díszítés variációs lehetőségeiről már bővebben esett szó, itt már inkább a kronológiailag fontos társulásokra figyeltem.

Nagyszíjvégek

A késő avar kor korai fázisából származó indavirágos nagyszíjvégek közös jellemzője, hogy a képmezőben kigyózó S-indából feltűnően elnagyolt rajzolatú, felületesen megmintázott indavirágok hajtanak ki, mintha egy, már régóta használt, agyonkoptatott kliséet használtak volna.

Korai környezetben kerültek elő *Halimba* 450. és 459. sírok (9. kép 1-2) tokos felerősítésű, sima keretű, kissé hegyesedő végű nagyszíjvégei négyszeres fordulatú indáról kihajtó klasszikus indavirággal. Mindkét sírban egyszerű vascsat és hegyével egymásnak fordított, kimetszett háromszögekkel és félgömbös szegecsekkel díszített, téglalap alakú lemezes veretek alkották még a garnitúrát (TÖRÖK 1998, 45. és 47. táblák). Hasonló korú lehet *Nagypall* I. 80. sír apró plasztikus félkörökkel keretelt, áttört művű nagyszíjvége (8. kép 3), amelyen az alábújtatott indaszárból nyíló virág szirma megvastagodó félkörre egyszerűsödött. A szíjvéghöz félgömbös szegecsekkel ellátott, X-áttöréssel díszített, téglalap alakú, karikacsüngős lemezveret tartozott (KISS 1977, XXXI. tábla). Megdöbbenően hasonló *Üllő* 36. sír gyöngysorkeretes nagyszíjvégenek a díszítése (HORVÁTH 1935, XIX. tábla 1), ami hegyel szembe fordított, kivágott háromszögekkel díszített, félgömbfejes lemezcsattal, griffes veretekkel és ugyancsak indadíszes kisszíjvégekkel alkotott garnitúrát. Sima vonalakkal határolt, plasztikus zeg-zug vonaldísz keretezi *Kisköre* 165. sír nagyszíjvégenek ötfordulatú indaszárból kihajtó virágát (3. kép 6), aminek nyilvánvalóan hibás értelmezésből eredő sajátossága, hogy a csészelevelek mellett a hármassívű szíromlevél is külön szárból hajt ki. A szíjvég téglalap alakú, lemezes csattal és karikás csüngőjű lemezverettel együtt alkotott garnitúrát (GARAM 1979, 33, 74-75, 25. tábla).

Szebény I. 334. sírban (10. kép 1) trapéz fejű, félgömbös szegecsekkel díszített lemeztestű csattal és griffes verettel fordul elő egy álgöngyör-keretes, kerek végű, tokos nagyszíjvég hétszer hajló S-indával és klasszikus indavirággal (GARAM 1975, 23. tábla). Fiatalabb változata ötszögletű pajzsos testű, trapéz fejű öntött csattal és griffes veretekkel bukkan fel ugyanezen temető 4. sírjában (GARAM 1975, 2. tábla), még későbbi előfordulása pedig a 29. sírban, ovális karikájú, kis pajzsos testű, lapos indás csattal, és széles címerpajzs alakú verettel, rajta kígyót tépő madarábrázolással (GARAM 1975, 4.

tábla). Velük azonos műhelyből származhat a *Cikó* 504. sírban talált (8. kép 7), tokos és fülelces felerősítésű nagyszíjvég is, ami felismerhetetlen mintájú, széles címerpajzs alakú veretekkel és hasonló díszű, mélyen rovátkolt oldalú kisszíjvégekkel együtt alkotott garnitúrát (KISS-SOMOGYI 1984, 34. tábla). Végül ugyanezen szerkezeti elemekből felépített, kissé rajzosabb kompozíció jelenik meg *Szeged-Fehértó A* temető 70. sír nyolcfordulatos indadíszű nagyszíjvégén (11. kép 8), ami kis pajzsos testű, ovális karikájú csattal, széles címerpajzs alakú, laposindás övveretekkel és mélyen rovátkolt oldalú, liliomos kisszíjvéggel együtt alkotott garnitúrát. Érdemes megemlíteni, hogy a lyukvédőt is az indavirág hármasszítású szirmaiból építették fel (MADARAS 1995, 12. tábla).

A zamárdi síjveretek indavirága bukkan fel *Szeged-Fehértó A* temető 307. sírjában (8. kép 4) és *Mohács-Göröghegy* szórvány garnitúrájában a nagyszíjvégén (8. kép 5) (ld. alább bővebben), míg ennek egy húsosabb csészelevelű változata, aminél a virág közelében még egy harmadik levélke is sarjad, *Kékesd* 199. sír kis- és fülelces felerősítésű nagyszíjvégén tűnik fel (KISS 1977, XXI. tábla) (8. kép 1). A garnitúra jellemzője még az ötszögletű testű, nagy trapéz fejű csat és a széles címerpajzs alakú övveret, míg a díszítés sajátos elemei a kisaliforniai mélyített—poncolt háterű garnitúráknál bukkannak fel újra (ld. alább).

Egyedi megoldású indavirág díszíti a *győri* temető 838. sírjának tokos és fülelces felerősítésű nagyszíjvégét (11. kép 6), hátlapján klasszikus lapos indával. Az előlapon ugyanis egy négyszeresen forduló indából olyan virág hajt ki, aminek két csészelevele erősen, szinte teljes kört leíróan visszahajlik, hármasszítású szirma pedig valójában is három szíromra esik szét. A hiányos garnitúra csatja ovális karikájú, kis pajzsos testű, képmezője tengelyében csavart (?) indaszár, levelekkel (?) (BÖRZSÖNYI 1908, 223).

Kisszíjvégek

Egyszeres S-alakú, hullámos inda két végén nyíló virág-motívum díszít egy gombos végű, tokos kisszíjvéget *Csúny (Čunová, Sandorf)* 54. sírban (12. kép 1), ahol a garnitúra többi darabja griffes veretből, téglatestű, trapéz fejű csatból és bőségszaru-motívumos, hegyes végű, tokos felerősítésű nagyszíjvégből áll, de megjelenik a garnitúrában már egy lapos indás, ötszögletű pajzsos veret is (HAMPEL 1905, III. 126. tábla). Az egyszerű S-indás virágdísz kedvelt motívum a *győri* temető kisszíjvégein is: a 188. (BÖRZSÖNYI 1902, 138) (11. kép 2) és 804. sírban (BÖRZSÖNYI 1908, 218) (11. kép 1) kerek övveretekkel, a 270. (BÖRZSÖNYI 1904, 21) (11. kép 4) és 315. sírban (BÖRZSÖNYI 1904, 27) (11. kép 3) széles címerpajzs alakú veretekkel bukkan fel, s kései, poncolt háterű, vésett palmettákkal díszített övforgóval és bújtatóval fordul elő *Szeged-Kundomb* 285 sírban

(SALAMON—SEBESTYÉN 1995, 35. tábla) (4. kép 4).

A másfélszeres S-hajlású indáról hajtó indavirágos változat kisszíjvégén a *szebényi* I. temetőnek csak a fiatalabb fázisában jelenik meg, kis pajzsos testű, ovális karikájú csatokkal és széles címerpajzs alakú veretekkel (100. és 140. sír – GARAM 1975, 8. és 11. tábla) (10. kép 4, 6). Hasonló környezetben találjuk meg az indavirágos kisszíjvéget *Cikó* 490. sírban (KISS—SOMOGYI 1984, 32. tábla) (8. kép 6), *Gátér* 2. sírban (KADA 1905, 364) (9. kép 5), és *Szeged-Makkoserdő* 337. sírban is (SALAMON 1995, 24. tábla) (11. kép 7). Utóbbi virágmotívuma erősen emlékeztet arra a mélyített-poncolt háterű, éles kontúrú indavirágra, ami különösen a kisaliforniai övgarnitúrák jellemző díszítőmánya. Ez a díszítése pl. *Győr* 696. sír (BÖRZSÖNYI 1906, 312) (11. kép 5), *Komárom (Komárno) – Hajógyár* több garnitúrája (ld. alább), *Komárom (Komárno) – Várady u.* 11. sír (ČILINSKÁ 1982, 4. tábla) (16. kép 1) és *Morvaszentjános (Moravsky Sv. Jan)* (PROFANTOVÁ 1992, 42. tábla) (9. kép 6) stb. kisszíjvégeinek, melyek közül az utóbb említett példányon a virág közelében egy harmadik levélke is kihajt (9. kép 6) – mint a komáromi phalerák indavirágainál (ld. alább).

Ez a tiszta rajzolatú, mélyített háterű indavirág díszíti – szokatlan és egyedi módon – egy *csont tűtartó* oldalát is, ami *Zsély (Želovce)* 682. kettős sírjában a nő viseletének tartozéka volt (9. kép 4). A nőnél dinnyemag-gyöngyök, ovális karikájú, kerek üvegyöngyöcsüngős fülkarka és spirálgűrű, a férfinál varkoesszorító, kivágott háromszögekkel díszített lemezes veretek és kétlapú, laposindás nagyszíjvég a pontosabb keltezését segítő leletek (ČILINSKÁ 1973, 155, CVI. tábla).

Övveretek

Téglalap alakú keretbe komponálva jelenik meg *Szeged-Fehértó A* 307. sírjában (MADARAS 1995, 32. tábla) (8. kép 4), ahol a fekvő S-alakú, hullámos inda virágai még kísértetiesen emlékeztetnek a zamárdi női sír veretén megismertre, a garnitúra tokos síjbefogós, ívelt oldalú, hegyes végű nagyszíjvége pedig a kiskőrösi síjvéget idézi, bár annál jóval egyszerűbb szerkesztésű: csak egyetlen indaszár hajladozik jobbra-balra, elmosódó virágmotívummal. Nagyon sajátos az a megfogalmazás, ahogy az indavirág *Tiszafüred* 330. sírjának (3. kép 7) garnitúráján megjelenik (GARAM 1995, 84. tábla). A vonuló griffes díszű, ívelt oldalú, hegyes végű, tokos felerősítésű nagyszíjvéggel, és ovális karikájú, ötszögletű pajzsos testű csattal felszerelt garnitúrában a téglalap alakú veret is griff díszíti, zsanéros csüngőjén azonban már az indavirág jelentkezik, bár szokatlan megfogalmazásban, két csészelevelre támaszkodó három hármasszírómával. A garnitúra bújtatójának öntött fedőlapján azután már a klasszikus indavirág is megjelenik.

Széles címerpajzs alakú vereteken szimmetrikusan két

oldalra hajló és kis medaillont alkotó indából nyíló, fel-felé forduló indavirágot találunk *Szeged-Kundomb* 111. sírban (SALAMON-SEBESTYÉN 1995, 17. tábla) (**4. kép 1**) áttört liliomos díszű nagyszíjvéggel, kisméretű pajzsos testű, trapéz fejű csattal. Ugyanilyen veretek *Orosháza-Béke Tsz.* 150. sírban (JUHÁSZ 1995, XXIII. tábla) (**8. kép 2**) egyrészt még tokos szíjbefogós, hegyes végű, vonuló griffes-lapos indás nagyszíjvéggel, másrészt már poncolt háttérű vésett palmettadíszes mellékszíj-veretekkel és kétlapú, laposindás kisszíjvégekkel együtt alkottak garnitúrát. *Keszthely-Városi temető* egyik, sírhoz nem köthető garnitúrájában (LIPP 1884. 25, 114-125. képek) (**12. kép 2**) ugyancsak ez a fajta indavirágos, széles címerpajzsalakú veret került elő, aminek azonban a csuklós csüngőjét is egy rövid szár végén nyíló indavirág díszítette. De klasszikus indavirágok hajtának ki a nagyszíjvég másfélszeres S-hajlású indaszárából, s a virág hármas tagolású szirmaiból szerkesztett díszítés jelenik meg ugyanezen (?) garnitúra kerek veretein is. A *Mohács-Göröghegyen* szórványként előkerült garnitúrának (**8. kép 5**) nemcsak a szinte már ötszögűen pajzsos veretét díszíti egy, indavirágokban végződő, életfa-szerű kompozíció, hanem kis- és nagyszíjvégét is, amelyeken az S-alakban kígyózó indaszárról lehajló kacsok végén tisztán és plasztikusan hajtának ki az indavirágok (KISS 1977, XXVII. tábla 1-8). *Nemesvölgy (Edelsthal)* 22. sír garnitúrájának (HAMPEL 1905, III. 105. tábla) (**12. kép 3**) közel oválissá nyomott veretén szimmetrikus megfogalmazásban ugyancsak két klasszikus indavirágot ábrázoltak, ami a garnitúra vadkanfejes nagyszíjvégeinek hátlapján kétszeres S-alakban tekeredő indából jobbra-balra hajladozó kacsokból úgy nyílik ki, hogy a kacs előbb átbújik az indaszár alatt.

Keskeny címerpajzs alakú vereteket a késő avar kor végén többször díszítenek poncolt-vésett háttérű, egyszerű, szár nélküli indavirággal. A nagyobb számú példából itt csak a többször idézett Szebény I. temető 142. sírját (GARAM 1975, 11. tábla) (**10. kép 7**) vagy Kiskőrös-Város alatti temető 147. sírját (HORVÁTH 1935. XXX. tábla 17-29) említeném meg.

Kerek vereten indavirág díszítés *Győr* 696. sírjában (BÖRZSÖNYI 1906, 312) (**11. kép 5**) és *Komárom (Komárno)–Hajógyár* temetőjében a 9. 71. és 128. sírokban (**13. kép 1-3**) található meg. A veretek díszítése azonos szerkezeti elemekből felépített, egyazon kompozíció egyre romló mutációi (TRUGLY 1987, 253-254, 265, 2. és 15. tábla; TRUGLY 1993, 205-207, 33. tábla): Magát a kompozíciót akár a Kiskőrös-vágóhídi nagyszíjvég mustrakönyvéből is kivághatták volna: a szimmetrikus szerkesztésű indavirág szára alábújik a következő kétfelé hajló inda szárának, a szétnyíló indaszárakat pedig hármas szíromlevél köti össze. A komáromi 128. sírban (**13. kép 2**) talált veret látszik a sorozat első darabjának, ez ugyanis a legtisztább rajzolatú, leginkább

kidolgozott és legtöbb részletet tartalmazó: a finoman poncolt háttérből határozottan kiemelkedő, éles vonalakkal megvont kontúrú indavirág sajátos, kissé lebegő szírmain még további nagyobb, kör alakú poncok is láthatók. Az indavirágnak ez a változata szinte kizárólag kisaliforniai lelőhelyekről (műhelyből?) ismert, ezért akár az indavirág *kisaliforniai facies*-ének is nevezhetnénk. A 9. sírban (**13. kép 1**) a nála egy fokkal rontottabb példány a kör alakú poncokat már nélkülözi, sőt a hármasosztású szíromlevél is absztraháltabb, kevésbé naturalisztikus – hasonlóan a győri 696. sír vereteihez –, a 71. sírban (**13. kép 3**) pedig már annyira elmosódnak a részletek, hogy csak a teljesen szétesett minta szerkezete utal a közös kezdetre. Furcsa véletlen, hogy mégis éppen ebben a sírban bukkan fel az a nagyszíjvég, ami a Kiskőrös-vágóhídi előkép kevésbé rontott, a Kiskőrös-város alatti temetőben talátnál közelebbi másolatnak látszik (ld. fentebb), ezért sokkal inkább a 128. sír, mint a 71. sír garnitúrája részének gondolnánk.

A komáromi temető leletein egyébként is különös előszeretettel jelenítik meg az indavirágot, változatai a temetkezések relatív kronológiája meghatározásához is jól kiaknázhatók. Ahogy fokozatosan romlik a kerek veretek mintája, úgy jelennek meg új veretfajták is a sírban. Így a 128. sír *kisszíjvége*nek (**13. kép 2**) egyébként ugyancsak indavirágos motívuma elmosódottabb formában jelentkezik a 9. sír *kisszíjvégen* (**13. kép 1**), míg a 9. sír egészen egyedi lyukvédő verete kevésbé jól sikerült másolatban tűnik fel a 71. sírban (**13. kép 3**). Ez utóbbi két sírban a lószerszámveretek is ezt a romlási tendenciát követik: a 9. sír gondosabban kialakított pikkelydíszes lószerszámveretének egy kevésbé igényes utánzata tűnik fel a 71. sírban. Más szinkronjelenségek is kimutathatók a temetőben. Így pl. a 128. sírban talált indavirágdíszes *kisszíjvéggel* (**13. kép 2**) a részletekig azonos példány került elő a 63. sírban (TRUGLY 1987, 262-263, 12. tábla) (**15. kép 1**), míg ennek a *kisszíjvégn*ek egy kevésbé igényes, de a 9. sírban talátnál jobb minőségű példánya a 72. sír garnitúráját díszítette (**14. kép 1**). Részletekig hasonló a két sír (a 128. és 63. sírok) mellékszíjvereteinek formája, díszítése is. A garnitúra kerek vereteit azonban csak a 128. sírban díszíti indavirág (**13. kép 2**), a 63. és 72. sírokban hátraforduló oroslán – közülük az eredeti a 63. sírban, míg utánzata a 72. sírban – jelenik meg. Hasonló a viszony e két utóbbi sír azonos díszű nagyszíjvégei között is.

Csatok

Már a komáromi temetőn kívüli kapcsolatokat is érinti a 72. sír csatja (**14. kép 1**), amelyik nyújtott pajzs alakú csattestén poncolt háttérű, bemélyített alapból kiemelkedő két, egymásnak „háta fordító” hullámos inda végei kerek poncokkal díszített virágokban végződnek. Ugyanilyen keretben és díszítéssel fordul elő ez a csattípus *Győr* 696. sírjában (**11. kép 5**) – indavirág-díszes ke-

rek veretekkel, övforgóval és kisszíjvéggel, míg nagyszíjvége kétlapú, laposindás díszű (BÖRZSÖNYI 1906, 312) –, s ami talán még érdekesebb, a mindkettőtől meglehetősen távoli *szilágnagyfalui* (Nuşfalu) szláv halomsírban is (HAMPEL 1905, III. 101. tábla) (9. kép 3). Érdekes egyébként, hogy a fentiekén kívül csatot nem díszítettek indavirággal, még ha a garnitúra többi elemét ez a díszítmény is uralta.

Lószerszámdíszek

A *Komárom* (Komárno) – hajógyári temetőben további időrendi megfontolásokra csábítanak a 72. és 36. sírok (TRUGLY 1987, 258, 8. tábla) (14. kép 1-2) lószerszám-garnitúrájának *trapéz alakú veretei*, amelyeket két, szimmetrikus szerkesztésű, egymásnak forduló hullámos indából nyíló virágokkal díszítettek. Míg e két sír azonosan megformált, kissé elmosódó indavirág-díszű lószerszám-veretei között alig látszik különbség, a 134. sírban (TRUGLY 1993, 210, 43. tábla) talált éles kontúrú, gondosan poncolt, mélyített háttérű példánya minden bizonnyal mindkettő közös elődje volt.

Végül itt érdemes utalni arra, hogy a *phalerák* közül a *Komárom* (Komárno)—*Várady uca* 18. sír (ČILINSKÁ 1982, 8. tábla) (16. kép 2) és a *Komárom* (Komárno)—*Hajógyár* 108. sírjának (TRUGLY 1993, 197, 15. tábla) (16. kép 3) phaleragombjain részleteiben is azonos módon szerkesztették a kompozíciót úgy, hogy a négy indavirág rövid szára átbújik az indaszár-kereten. Utóbbi temető 85. sírjában (16. kép 5) a félgömbös lószerszámdíszben a díszítés szerkezete még hasonló, a klasszikus indavirágot azonban tovább gazdagították, a csészeleveleket is hármasszortású levéllé duzzasztották fel (TRUGLY 1993, 27. tábla).

A „kisalföldi indavirág” talán legszebb kompozíciója *Komárom* (Komárno)—*Hajógyár* 149. sír aranyozott bronz phaleráját díszíti (TRUGLY 1993, 53. tábla 1-2) (16. kép 4). A poncolt, mélyített háttérből éles kontúrokkal kiemelkedő, hullámvonalas indából egy végtelen forgót alkottak, amiből a kacsok hol jobbra, hol balra átbújva hajtanak ki, végükön a klasszikus indavirágokkal – és sziklevelük alatt még egy harmadik, rövid kis levélkével. Utóbbi levélke talán azért sarjad ki, hogy a virágokkal szemben kihajtó másik kis levélkének szimmetrikus párja legyen. A harmadik levélke kevésbé egyértelmű tartalommal a fentebb idézett többi phalerán is megjelenik, sőt Morvaszentjános (Moravský Sv. Ján) és Kékesd szíjvégein is felbukkan (ld. fentebb).

Egyéb veretek

Csak ritkán jelenik meg az öv egyéb veretein is az indavirág: Szebény I. 100. sírban a propeller-veretet díszíti (GARAM 1975, 8. tábla) (10. kép 6), ugyanezen temető 335. sírjában az öv bűjtatóján térkitöltő elemként poncolt háttér előtt jelennek meg a hármasszortású szíromlevelek (GARAM 1975, 23. tábla) (10. kép 5). Ugyancsak

bűjtatót díszít Szeged-Kundomb 152. sírban (4. kép 3), ahol a poncolt háttérű, vésett virágmotívum hármasszortású szíromrésze gazdagon burjánzó levélcsozó levélkéinek végén jelenik meg. Ugyanez a szírommotívum tűnik fel a mellékszíj-vereteken is (SALAMON—SEBESTYÉN 1995, 23. tábla)

Összefoglalás

- 1) Az indavirág legkorábban a *nagyszíjvégeken* jelenik meg.
 - a) A kiskörös-vágóhídi első, még lemezes alapra rajzolt, szimmetrikus szerkesztésű, kettős indakompozícióját viszonylag kis számú, időben és térben egymástól viszonylag távol eső öntött utánzat követi, melyeknek azonban közös vonása, hogy a minta nem áttört, hanem mélyített alpból emelkedik ki, s minden esetben egy-egy jelentősebb hatalmi központ közelében kerülnek elő.
 - b) A nagyszíjvégek jelentősebb csoportját alkotják az egylapú, áttört művű, tokos vagy lemezalátétes példányok, amelyeken a hullámosan kígyózó indaszárról kihajtó kacsból feltűnően elnagyolt rajzolatú, néha már felismerhetetlenül rosszul kivitelezett indavirág nyílik. A képmozót a sima vonalakerettől a plasztikus zeg-zug mintás és a félkörös („hullámvonalas”) díszűn át a gyöngysordíszesig változatos keretbe foglalják. Kísérő leleteik feltűnően hasonlóak, s mindig a késő avar kor korai fázisát jelzik (kimetszet díszű, lemezes csat vagy veret, és/vagy öntött griffes veret).
 - c) Ezzel szemben a gondosabban öntött, tisztább rajzolatú, néha egyedi részlettel is gazdagított indavirágdíszek részben már füleccses felerősítésű nagyszíjvégeken jelennek meg, a későbbi fázisba sorolható kísérő leletekkel együtt (széles címerpajzs alakú, indadíszes veretek).
- 2) A nagyszíjvégeket bizonyos fáziskéséssel követik az első indavirágos *kisszíjvégek*, melyeken egy vagy másfélszeres S-hajlású, hullámos indáról hajtanak ki a klasszikus indavirágokban végződő kacsok. A kisszíjvégek külön csoportját alkotják a mélyített hátlapú, éles kontúrú indadíszek („kisalföldi facies”). E kisszíjvégek jellemző kísérő leletei a széles címerpajzs alakú vagy a kerek veretek, és az ovális fejű, pajzsos testű csatok.
- 3) Az *övvveretek* minden fajtáját díszítik indavirággal. Már az áttört művű, téglalap-alakú vereteken feltűnik, ahol fekvő S-alakú indából kihajtó kacs végén nyílik (kezdvé a zamárdi női szíjverektől), majd megjelenik széles címerpajzs alakú vereteken is szimmetrikus szerkesztésű, életfa-szerű kompozícióba szerkesztve. A kerek vereteken felbukkanó, mélyített és poncolt háttérű, éles kontúrú indavirágokat („kisalföldi facies”) forgóba komponálták. Végül a keskeny cí-

merpajzs alakú vereteket már csak a vésett-poncolt technikával kivitelezett virággal díszíti.

- 4) A *csatokon* és *lószerzámdíszeken* az indavirágos kompozíciónak szinte kizárólag csak a mélyített hátterű, kisalföldi változatát találjuk meg, ami a csatokon ráadásul – az egymástól távoli előfordulások ellenére is – feltűnően hasonló kivitelben bukkan fel.

Kitekintés

Jelen tanulmány elsődleges célja az volt, hogy a tárgyalta motívumok avar környezetben belüli párhuzamait megkeresse és rendszerezze. Ennek eredménye, hogy a motívumok „fejlődése” meglehetősen *statikus*, úgy látszik, nincs is hagyományos értelemben vett fejlődés, csak jól-rosszul sikerült másolás. Ezt legszemléletesebben az indavirág motívum rendszerezése bizonyítja. Az indavirág már legkorábbi megjelenésekor, a 7. század utolsó évtizedeiben rendelkezik mindazon jegyekkel, amelyek a korszak végéig jellemzik. Az övdíszeken csak néhány, nem túl nagy leleménnyel összeállított kompozíció variálódik, és *inkább a kivitel minősége, mint a motívum szerkezete változik*.

Az indavirág kárpát-medencei továbbélésének bizonyítékai az ún. *morva lemezgombok*, amelyekeken ugyancsak előszeretettel alkalmazták az egyértelműen a késő avar korba visszanyúló virágmotívumot (SZŐKE 1960), amint azt a motívum variációinak nagy száma is jelzi (DOSTÁL 1966. 12. ábra, 17-30). Kérdés, mennyire ezek hatására formálódott, s mennyire a Karoling-renaissance antik előképekhez visszanyúló törekvés a *Stará Kouřim* 55. sírban talált, öntött ezüst lándzsapapucsának (ŠOLLE 1966. 11. ábra, 7, XXIII. tábla), vagy ugyanezen lelőhely 120. sír sarkantyú-garnitúrájának arany lemezes rátétének poncolt háttérből kiemelkedő indadíszítése (u.o. XXV. tábla 1.a). Mivel ezek a tárgyak közvetlen importként a Karoling-birodalomból kerültek cseh földre, nyilvánvalóan az utóbbi feltevés áll közelebb az igazsághoz. Motívumvizsgálatunk szempontjából ez azért különösen jelentős, mert visszamenőleg is igazolja, hogy az avar emlékeken feltűnő indamotívum sokkal valószínűbben ugyanabból a késő antik mintakincsből származik, mint amiből jó száz évvel később a Karoling-birodalom új stílust teremtő művészei is merítették. Annak illusztrálásához, hogy az indavirág milyen szoros szálakkal kötődik a késő antik Mediterraneumhoz (RIEGL 1964³, főleg 264 skk.) legyen elegendő pl. a ravennai Galla Placidia mauzóleum (440 k.), vagy ugyanott a S. Vitale (526-547) presbyteriumának mozaikdíszzeire utalni (TALBOT-RICE 1964, 113, 133-135. képek). A fejlődési sor végén pedig ott találjuk az újabbban 1000 tájára keltezett *besztereci* szenteltvíztartót (HAMPEL 1903. 436-438), ami Kiss Etele szerint „egy jelentős bizánci, esetleg balkáni műhely alkotása” (KISS E. 1996. 220). Ennek az aspersoriumnak a felső felét

(17. kép 2) díszítő virágos indák levélstílusa, a nyitott medaillon és a belülről induló, kifelé hajló kacsok esetében felvetődik, hogy ezek a vonások a bizánci ornamentikának egyik sajátos stíluscsoportjára jellemzőek, amely közép-ázsiai előzményekhez állhatott közelebb, és ami a stílus esetleges távol-keleti összetevőire utalhat (KISS E. 1996, 215; KISS E. 1999, 311-312)

Az indavirág nagyjából a kárpát-medencei megjelenéssel egy időben, bár még inkább szőlőlevélre emlékeztető megfogalmazásban, közép-ázsiai öntött bronz vereteken is feltűnik (WERNER 1968, 1. ábra. 1.3), a 8.-9. században pedig már klasszikus formában az óhazasi *Kopenszki csaatasz* heraldikusan szembefordított madárpárokkal díszített arany tájának háttérből kiemelkedő növényi motívumaként (PLETNOVA 1981. 29. rajz) bukkan fel. Ugyancsak a 8.-9. század emléke egy *tibeti* aranyozott ezüst tál (17. kép 1), aminek térkitöltő növényi ornamentikája szinte kizárólag a fent tárgyalta indavirágban végződő indákból és egymáson át-bújó kacsokból szerkesztett. Kivitelének laposrelief-típusa (champlevé-technika) a szaszanida kor perzsa ezüstművességére jellemző, de az aranyfűst alkalmazása és a perem durva kivitele Perzsia és Közép-Ázsia határain kívüli területre utalja a készítés helyét (SEIPEL 1999, 89-90, Kat. Nr. 49). Ebből a korból való a *Plehanovában* és *Afanaszjevóban* talált füles csésze is, ami mind formájában, mind pedig díszítésében Tokharisztán, Szogdia és a T'ang dinasztiai Kína kora középkori fémedényeivel rokon (GYLLENSVÁRD 1958, 77-80. ábrák, más összefüggésben: KISS E. 1996, 214-215, 8. ábra, KISS E. 1999, 311-312, 16-17. ábrák).

A T'ang-kori ötvöstárgyon és a korai tibeti ezüstművesség kevés hiteles emlékeinek egyikén feltűnő indavirágos motívum azonban legjobb esetben is csak *kortárs* a Kárpát-medencében ekkor már ugyancsak alkalmazott díszítésnek, a direkt keleti eredeztetés ezért – bármennyire csábító – egyelőre nem bizonyítható. Sőt amikor *Horváth Tibor* a hármass levelek vezető szerepét szaszanida—posztszaszanida befolyásra vezette vissza, éppenséggel úgy fogalmazott, hogy ez a motívum a nagyszentmiklósi kincs műhelyének hatására terjedt el a Kárpát-medencéből Dél-Oroszországban és onnan tovább, keletre. Mivel pedig a honfoglaló magyarság fémművessége, mint dél-országi eredetű, szintén ebből a forrásból merített, nem véletlen, hogy „a tarsolylemezek és az egyéb, ebbe a csoportba tartozó emlékek ezt a hármass levélelemet kombinálják: a két szélső szíromlevelet tagolják, újabb leveleket fűznek a virágszíromba, stb.” (HORVÁTH 1935. 121). S néhány honfoglalás-kori emléknél, mint pl. a *Szered* (Sered') I. temető 1/57. sírjának övveretein feltűnő indavirágnál (TOČIK 1968, XLI. tábla 1-24) valóban nehezen tagadható le ilyen jellegű, közvetlenebb kapcsolat.

Az indavirág avar környezetben való megjelenését segíthet megérteni, ha a történeti eseményekre is figye-

lemmel vagyunk. Éppen a 7. század elején, első harmadában, amikor Kínában a T'ang dinasztia kerül hatalomra, a keleti nomádokkal szoros kapcsolatot tartó Iránban is meghatározó változások történtek. A perzsáknak az avarokkal közösen vezetett 626. évi, sikertelen konstantinápolyi ostroma után 627-ben Hérakleios benyomult Mezopotámiába és vereséget mért az irániakra, Dasztagirdben kifosztotta II. Khoszrau kedvelt palotáját. A vereség okainak kivizsgálására összehívott gyűlésen hadvezérei a sah ellen fordultak és meggyilkolták. Ám mégsem az ősi ellenségnek számító bizánciak, hanem egy délről jött új népesség, az arabok lettek Irán új urai, akik 637-ben Qádiszijánál és 641-ben Nahávand mellett döntő győzelmeket arattak. Az utolsó szászánida király, III. Jazdagird Mervbe menekült, ahol 651-ben megölték. A hódító Omár kalifa birodalma szerves részévé tette s a medinai kalifátushoz csatolta a meghódított perzsa területeket (BENKE 1987, 115-132). Ezzel az arabok történetük során először kerültek közvetlen kapcsolatba a szászánida birodalom olyan szomszédaival, mint Közép-Ázsia nomád népei vagy Kelet hatalmas birodalma,

Kína. Messze túlmutat mostani vizsgálatunkon annak elemzése, hogy mennyire volt termékenyítő hatással ez az új szomszédság a keleti nomádok és a T'ang-kori Kína ábrázoló művészetére, mint ahogy a másik oldalon Bizáncra, ahol a képrombolás (717-től) következtében hamarosan a figurális ábrázolásról ugyancsak a növényi elemekből építkező dekorativitásra került a hangsúly (MAIER 1973, 90-108).

A fentiek alapján csak annyi látszik bizonyosnak, hogy az avar indavirág kialakulásánál nem számolhatunk az egyetlen irányból érkező, közvetlen kínai vagy bizánci, netán poszt-szászánida vagy arab befolyás lehetőségével. Ezek az előképek és/vagy kortárs motívumok *összetettebb módon*, általánosabb tendenciák tükröződéséként lehetnek jelen az avar művészetben. Mind a fent tárgyalt motívumokat, mind az avar hagyaték más díszítő elemeit csak akkor köthetnénk biztonsággal más rendszerekhez, a „magas kultúrák” művészeti áramlataihoz, ha az avar emléktanyag motívumkincsének minden egyes eleme a fentihez hasonlóan tipologizálva lenne, s ezek az elemek már egy egységes rendszert alkotnának.²

Jegyzetek:

¹ Az előkerülés körülményeiről mára sajnos egyedül a múzeumi leltárkönyv szűkszavú bejegyzése áll rendelkezésünkre. Ennek „megjegyzés” rovatában szerepel, hogy a tárgyak „síreletek” voltak. A „technikai dossier” rovata szerint ugyan létezik egy „82/1955 (81-nél)” iktatószámú irat is, ami feltehetően a részletesebb adatokat tartalmazza, ez azonban időközben a megyei levéltárba került, ahol mára már fellelhetlenné vált. Itt szeretném megköszönni Frankovics Tibornak, hogy a lelőköri körülmények felderítésében segítségemre volt.

² Ezúton szeretném megköszönni Török Lászlónak, Vida Tivadarnak és Rácz Zsófiának, hogy értékes kritikai észrevételekkel segítették munkám jobbítását. A kézirat leadása után jelent meg Falco Daim (hrsg.): *Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt*. Innsbruck 2000. c. tanulmánykötet, amelynek témaválasztása azonos, megállapításai azonban sok tekintetben eltérők. Ezekre már csak egy későbbi időpontban tudok érdemben reflektálni.

Irodalom:

- B. NAGY 1993 Nagy K.: Székkutas-kápolna dülői avar temető néhány 9. századi síregyüttese (Előzetes jelentés). in: *Az Alföld a 9. században*. szerk.: LŐRINCZY, G. Szeged 1993. 151-164.
- BÁLINT 1995 Bálint, Cs.: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok) Magyar Őstörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995.
- BÁRDOS 1996 Bárdos, E.: Az avar kori öntött bronz korong viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján. *SomMúzKözl* 12 (1996) 47-106.

- BÁRDOS 1998 Bárdos, E.: A Kárpát-medence legnagyobb avar kori temetője. Válogatás a zamárdi avar temető restaurált leleteiből. Kaposvár 1998.
- BENDE 1998 Bende, L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja (Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez). *MFMÉ-StudArch* 4 (1998) 195-230.
- BENKE 1987 Benke, J.: Az arabok története. Budapest 1987.
- BÓNA 1984 Bóna, I.: A népvándorlaskor és korai középkor története Magyarországon. in: *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest 1984.

- BÓNA 1986a Bóna, I.: Az avar uralom századai. in: Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. szerk. MAKKAI, L. – MÓCSY, A. Budapest 1986.
- BÓNA 1986b Bóna, I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. in: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest 1986. 15-91.
- BÓNA 1988 Bóna, I.: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. in: Popoli delle Steppe: Unni, Avari, Ungari. t. 2., Spoleto 1988. 437-463.
- BÖRZSÖNYI 1902, 1904, 1905, 1906, 1908 Börzsönyi, A.: Győri temető a régibb középkorból. ArchÉrt 22 (1902) I. 12-24, II. 128-143; 24 (1904) 15-41; 25 (1905) 16-33; 26 (1906) 302-321; 28 (1908) 208-230.
- CIBULKA 1958 Cibulka, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. MonArch VII. Praha 1958.
- ČILINSKÁ 1973 Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Archaeologica Slovaca – Catalogi V. Bratislava 1973.
- ČILINSKÁ 1982 Čilinská, Z.: Dve pohrebiská z 8.-9. storočia v Komárne. SlovArch 30 (1982) 347-393.
- CSALLÁNY 1960 Csallány, D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. Jósza András Múzeum Évkönyve I (1958) 1960. 31-87.
- DAIM 1987 Daim, F.: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Wien 1987
- DAIM 1990 Daim, F.: Das awarische Greif und die byzantinische Antike. in: FRIESINGER, H. – DAIM, F. (hrsg.): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern II. Wien 1990. 273-303.
- DAIM 1996 Daim, F.: Die vierteilige Gürtelgarnitur aus Hohenberg, Steiermark. in: DAIM, F. (hrsg.): Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren. Halbtorn 1996. 325-327.
- DAIM 1999 Daim, F.: Byzantinische und awarische Vögel. Zum Kulturtransfer zwischen dem Mediterraneum und dem Karpatenbecken. in: HENING, J. (hrsg.): Zwischen Byzanz und Abendland. Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchäologie. Internationales Kolloquium auf der Eberburg 15. bis 18. Nov. 1999. Frankfurt am Main 1999. 67-70.
- DAIM—LIPPERT 1984 Daim, F. – Lippert, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren I., Wien 1984.
- DAIM—STADLER 1996 Daim, F. – Stadler, P.: Der Goldschatz von Sînnicolaul Mare (Nagyszentmiklós) in: DAIM, F. (hrsg.): Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren. Halbtorn 1996. 439-445.
- EISNER 1947 Eisner, J.: K dejinám našeho hradištního šperku. Časopis Národního Muzea v Praze 116 (1947) 143-150.
- FETTICH 1926 Fettich, N.: Az avar kori műipar Magyarországon. ArchHung 1 (1926)
- FETTICH 1928 Fettich, N.: Adatok az ősgermán állatormantumok II. stílusának eredetkérdéséhez. ArchÉrt 43 (1928) 68-110.
- FETTICH 1937 Fettich, N.: A honfoglaló magyarság fémművessége. ArchHung (21) 1937.
- FISCHBACH 1895 Fischbach, O.: A hohenbergi leletről. ArchÉrt 15 (1895) 249-253.
- GARAM 1975a Garam, É.: The Homokmégy—Halom Cemetery. in: GARAM, É—KOVRIK, I.—SZABÓ, J. Gy.—TÖRÖK, Gy.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. vol. 1. Budapest 1975. 11-48.
- GARAM 1975b Garam, É.: The Szebény I—III Cemetery. in: GARAM, É—KOVRIK, I.—SZABÓ, J. Gy.—TÖRÖK, Gy.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. vol. 1. Budapest 1975. 49-120.
- GARAM 1987 Garam, É.: Das awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung. in: HÄNSEL, B. (hrsg.): Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Südosteuropa Jahrbuch 17. München-Berlin 1987. 191-202.
- GARAM 1993 Garam, É.: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Seria Archeologica I. Budapest 1993.
- GARAM 1995 Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. in: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995.
- GYLLENSVÄRD 1958 Gyllensvärd, B.: T'ang Gold and Silver. Göteborg 1958.
- HAMPEL 1903 (hpl) = Hampel, J.: A M.N. Muzeumi Régiségosztály gyarapodása az 1903. évben. ArchÉrt 23 (1903) 436-438.
- HAMPEL 1905 Hampel, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905. Bd. I-III.
- HORVÁTH 1935 Horváth, T.: Az üllői és kiskőrösi avar temető. ArchHung 19 Budapest 1935.
- JUHÁSZ 1995 Juhász, I.: Avaranzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. Monumenta Avarorum Archaeologica I. Budapest 1995.
- KADA 1905 Kada, E.: Gátéri (kiskunzállási) temető a régibb középkorból. ArchÉrt 25 (1905) 360-384.
- KALMÁR 1944-45 Kalmár, J.: Az avar nyílhegy. ArchÉrt (Ser. 3) 5-6 (1944-45) 283-294.
- KISS 1995 Kiss, G.: A késő avar aranyozott övdíszek. SomMúzKözl 11 (1995) 98-126.
- KISS 1996 Kiss, G.: A lukács házi avar temető 8. számú lovassírja. A késő avar tausirotott vas falerák. Savaria 22 (1992-1995) 1996. 107-143.
- KISS 1998 Kiss G.: A késő avar kori állatfejes övforgók és akasztóveretek. MFMÉ-StudArch 4 (1998) 461-495.
- KISS 1999 Kiss, G.: A Keszthely-városi avar kori temető kutatásának kezdetei. Zalai Múzeum 9 (1999) 77-98.
- KISS A. 1965 Kiss, A.: Zur Frage des frühmittelalterlichen Weinbaues im Karpatenbecken. JPMÉ 1964 (1965) 129-139.

- KISS E. 1996 Kiss, E.: A besztereci szenteltvíztartó és a bizánci fémművesség egyes datálási problémái. *FolArch* 45 (1996) 201-222.
- KISS E. 1999 Kiss, E.: Byzantine silversmiths' work around A. D. 1000 between China and the Ottonians: the Beszterec holy water vessel. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 49 (1999) 301-314.
- KISS-SOMOGYI 1984 Kiss, G. – Somogyi, P.: Tolna megyei avar temetők. *DissPann ser. III. Vol. 2. Budapest* 1984.
- KOVRIK 1999 Kovrig, I.: A Keszthely-belvárosi avar kori temető feltárásának folytatása. *Zalai Múzeum* 9 (1999) 99-119.
- L'OR 1986 L'or des Avars. dans le bassin des Carpates VIe-VIIIe siècle. Paris 1986.
- LÁSZLÓ 1955 László, Gy.: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. *ArchHung* 34 Budapest 1955.
- LÁSZLÓ 1957 László, Gy.: Jegyzetek a nagyszentmiklósi kincsről. *FolArch* 9 (1957) 141-152.
- LIPP 1884 Lipp, V.: A keszthelyi sírmezők. Budapest 1884.
- MACREA 1958 Macrea, M.: Slavjanskij mogil'nik v Somošeni. *Dacia N.S.* 2 (1958) 351-370.
- MADARAS 1995 Madaras, L.: The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries. *Das awarische Corpus III. Budapest-Debrecen* 1995.
- MAIER 1973 Maier, F.G.(hrsg.): Byzanz. Fischer Weltgeschichte 13, Frankfurt am Main 1973.
- MARTIN 1991 Martin, M.: Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Kaiseraugst, Kt. Aargau. *Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Band 5A, Derendingen-Solothurn* 1991.
- MARTIN 1991 (1995) Martin, M.: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *JbRGZM* 38 (1991) 1995. 629-680.
- MÜLLER 1978 Müller, R.: IX. századi sírok Nagypálból (Beerdigungen in Nagypáli aus dem IX. Jahrhundert) *Zalai Gyűjtemény* 8 (1978) 31-46.
- PLETNOVA 1981 Pletnova, Sz. A (szerk.): Stepi Evrazii v epochu srednjevekovja. *Archeologija SSSR. Moskva* 1981.
- POLÁČEK 1996 Poláček, L.: Mikulčice im 8. Jahrhundert. in: DAIM, F. (hrsg.): *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren. Halbtorn* 1996. 329-337.
- POULÍK 1963 Poulík, J.: Dve velkomoravské rotundy v Mikulčicích. *MonArch* 12. Praha 1963.
- POULÍK 1975 Poulík, J.: Mikulčice, Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975.
- PROFANTOVÁ 1992 Profantová, N.: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. in: DAIM, F. (hrsg.): *Awarenforschungen II. ArchAustrMon* 2, Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992. 605-778.
- RIEGL 1964³ Riegl, A.: *Spätrömische Kunstindustrie. Darmstadt* 1964. (3. Auflage)
- SALAMON 1995 Salamon, Á.: The Szeged-Makkoserdő Cemetery. in: *Das awarische Corpus IV. Debrecen-Budapest* 1995. 109-207.
- SALAMON-SEBESTYÉN 1995 Salamon, Á. – Sebestyén, K.: The Szeged-Kundomb Cemetery. in: *Das awarische Corpus IV. Debrecen-Budapest* 1995. 8-109.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 1993 Schulze-Dörrlamm, M.: Bestattungen in den Kirchen Großmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts. *JbRGZM* 40 (1993) 557-620.
- SCHÜLLER 1937 Schüller, H.: A nagyszentmiklósi aranykincs ornamentikája. *ArchÉrt* 50 (1937) 116-131.
- SEIPEL 1999 Seipel, W.(hrsg.): *Schätze des Orients. Meisterwerke aus dem Miho Museum. Kunsthistorisches Museum Wien* 22. Juni bis 31. Oktober 1999.
- SEOBA NARODA 1962 Dimitrijević, D. – Kovačević, J. – Vinski, Z.: *Seoba naroda – arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja. Zemun* 1962.
- ŠOLLE Šolle, M.: *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha* 1966.
- STADLER 1985 Stadler, P.: Seriation awarischer Gürtelgarnituren aus Nové Zámky und Želovce. in: DAIM, F. – FRIESINGER, H. (hrsg.): *Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien* 1985, 127-132.
- STADLER 1990 Stadler, P.: Verbreitung und Werkstätten der awarischen Hauptriemenbeschläge mit Greifendarstellung. in: FRIESINGER, H. – DAIM, F. (hrsg.): *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern II. Wien* 1990, 307-350.
- STEIN 1968 Stein, F.: Awarisch-merowingische Beziehungen. Ein Beitrag zur absoluten Chronologie der awarenzeitlichen Funde. *Študijné zvesti* 16 (1968) 233-244.
- SZALONTAI 1995 Szalontai Cs.: A késő avar kori liliomos övveretek. *SomMúzKözl* 11 (1995) 127-143.
- SZALONTAI 1996 Szalontai Cs.: „Hohenbergtől Záhonyig”. Egy késő avar kori övveret típus vizsgálata. *Savaria* 22/3 (1992-1995) 1996. 145-162.
- SZŐKE 1960 Szőke, B.: Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donaugebiet in der Spätawarenzeit. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1960) 75-112.
- SZŐKE 1974 Szőke, B.M.: Über die späthellenistischen Wirkungen in der spätawarenzeitlichen Kunst des Karpatenbeckens. Eine kritische Untersuchung. *Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 3. Budapest* 1974. 60-141.
- TALBOT-RICE 1964 Talbot-Rice, D.: *Byzantinische Kunst. München* 1964.
- TOČIK 1968 Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Archaeologia Slovaca – Catalogi III. Bratislava* 1968.
- TÖRÖK 1968 Török, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba im VI.-IX. Jahrhundert. *Študijné zvesti* 16 (1968) 265-277.
- TÖRÖK 1998 Török, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. *Das awarische Corpus V. Debrecen-Budapest* 1998.

- TRUGLY 1987 Trugly, A.: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. *SlovArch* 35 (1987) 251-344.
- TRUGLY 1993 Trugly, A.: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II (1987-1989) *SlovArch* 41 (1993) 191-301.
- TRUGLY 1994 Trugly, S.: Griffek és orozslánok népe. Pozsony 1994.
- VIDA 1996 Vida, T.: Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauenracht. in: BIALEKOVÁ, D.—ZÁBOJNÍK, J. (hrsg.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava 1996. 107-124.
- VIDA 1998 Vida, T.: Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit. in: *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*. Città del Vaticano – Split 1998. 529-540.
- WERNER 1968 Werner, J.: Zum Stand der Forschung über die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren. *Študijne zvesti* 16 (1968) 279-286.
- WERNER 1986 Werner, J.: Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im Mittleren Donauraum. *Studien zur Archäologie der Awaren* 2. Wien 1986.

Eine awarenzeitliche Rankenblume

Eine spätawarenzeitliche Gürtelgarnitur aus Zalaegerszeg-Ola, auf dem Gebiet der Neuen Kaserne (Új kaszárnya)

Anfang 1955 (?) wurde in Zalaegerszeg, Stadtteil Ola, auf dem Hof der Neuen Kaserne (später Petőfi-Kaserne) unter ungeklärten Umständen ein Grab gestört. Die Fundstücke, Beschläge einer vergoldeten, gegossenen bronzenen Gürtelgarnitur, eine Eisenschnalle und zwei Pfeilspitzen schenkte im Februar 1955 der Zalaegerszeger Schuldirektor Antal Látrányi dem Göcseji Múzeum, wo sie durch den damaligen Museumsdirektor Imre Szentmihályi in das Inventar aufgenommen wurden.

Der Verfasser versucht zunächst die Beschläge der Gürtelgarnitur **typologisch** und **chronologisch** einzuordnen. Dabei musste er feststellen, dass bis heute keine derartige Typologie – sowie, eine darauf basierende Chronologie – ausgearbeitet ist, auf deren Grundlagen man einzelne Garnituren ihrem systematischen Platz entsprechend zuordnen könnte. Es ist ausreichend, einen einzigen Beschlagtyp auszuwählen, sein Verhältnis von System und relativer Chronologie zu hinterfragen, um sich davon zu überzeugen, dass die heute gebräulichen Systeme äusserst anfechtbar sind.

Der Verfasser vertritt die Meinung, wenn die Verzierung des in der Awarenzeit fortlaufend benutzten *mehrteiligen* Gürtels im Einklang mit seiner Geschichtlichkeit und technischen Ausführung stand, d.h. als eine *Komposition* betrachtet wird, folgt dann aus der inneren Logik dieses Systems, dass innerhalb einer Gürtelgarnitur die „eigenen“ Beschläge des Leibgürtels Vorrang vor dem anderen Gürtelzierat (Riemenzunge, Propellerbeschlag, Lochschützer usw.)-besessen, d.h. jener eine untergeordnete Rolle spielte. Folglich muss

die Stufengliederung der anderen Zierelemente und schliesslich auch die der gesamten Gürtelgarnitur vorrangig dem typochronologischen Schema dieser Gürtelbeschläge zugeordnet werden.

Die Zalaegerszeger Gussstücke sind von guter Qualität, stellenweise dick **vergoldet**. Deshalb wird üblicherweise angenommen, dass der Träger dieser Gürtelbeschläge in der späten Phase einer höheren Gesellschaftsschicht des awarenzeitlichen Khaganats angehörte. Der Sammlung Gábor Kiss zufolge findet sich vergoldeter Gürtelzierat in einer Reihe spätawarenzeitlicher Gräberfelder sowohl in den Zentralgebieten des Khaganats, als auch an seinen Grenzen.

Falko Daim ist hingegen der Meinung, „es ist nicht unwesentlich, dass die vergoldeten Beschläge des 8. Jahrhunderts an der Grenze des awarenzeitlichen Siedlungsbereichs konzentriert sind. Die Träger der vergoldeten Gürtelbeschläge zeigen eine höhere Affinität zu byzantinischen Motiven, als die weniger reichen Bevölkerungsschichten und akzeptieren auch manche Darstellungen, die sonst eher abgelehnt werden. Diese reichere und – gegenüber den byzantinischen Motivschatz offener – Bevölkerungssicht hatte auch Zugang zu byzantinischen Originalen“ (DAIM 1999, 68). Tatsächlich wissen wir vorerst recht wenig darüber, welche Technologie und Zierelemente die frühmittelalterlichen Kunsthandwerker aus Byzanz anwendeten, als sie Gürtelzierat herstellten, darüber aber, wo und für wen sie hergestellt wurden, noch weniger.

Zwei Hauptelemente der **Verzierung** können bei den breiten schildförmigen Beschlägen von

Zalaegerszeg festgestellt werden: der *seilartige Rankenstengel* und das sich aus einfachen Elementen zusammensetzende, d.h. aus zwei in Halbkreisbogen aufgehenden Kelchblättern und einem dreiteiligen Blütenblatt komponierte *Rankenblütenmotiv*. Letzteres wiederholt sich auf der länglichen, U-förmigen Riemenzunge, während auf der anderen, etwas gedrungenen Riemenzunge eine dreiblättrige Palmette, d.h. eine einfache Lilienverzierung vorkommt.

Als eine Art Vorgänger des seilartig gedrehten Rankenstengels mögen jene mittelawarenzeitlichen vier-eckigen, gepressten Blechbeschläge angesprochen werden, welche scheinbar das sich im Zerfall befindliche germanische Flechtband mit Pflanzenelementen und Blättern vereint. Die reineren Formen des Motivs sind jene, bei denen der Rankenstengel mit in vier Ecken verlaufendem Blattschmuck kreuzförmig verläuft und um sich selbst geschlungen ist. Sie treten ausnahmslos auf gegossenen Beschlägen auf. Den nächsten Schritt in der Entwicklung verkörpert die Gürtelgarnitur des Grabes 111. von *Homokmégy-Halom*. Sie besitzt einen breiten schildförmigen Gürtelbeschlag, auf welchem der gedrehte Rankenstengel eine Kreuzform beschreibt, die Rankenenden wandeln sich hingegen in Kreislappen um. Den Beschlägen von Zalaegerszeg steht der Streufund von Zimony (Zemun – Govedi brod) am nächsten. Die Achse des durchbrochenen, gegossenen Bronzebeschlages entsteht aus einem gedrehten Rankenstengel, mit auf beiden Seiten befindlichen, aber schlecht zu interpretierenden (oder vom Zeichner nicht richtig verstandenen) Blatt- und/oder Blütenmotiven.

Der seilartige Rankenstengel und die kreuzförmige Komposition fällt auch bei anderem Gürtelzierat auf. Bei einer Gruppe der gegossenen *Riemenzungen* aus Bronze mit einem gitterartig durchbrochenen inneren Feld, aus einfachen glatten Ranken- und Blumenmotiven und zwei- oder dreiteiligen Blättchen, besteht ein grundlegender Unterschied jedoch darin, dass der plastische Rahmen der Bildfläche nicht mit in die Verzierung einbezogen worden ist. In Stil, Komposition und Ausführung stehen die in *Tószeg* gefundene Schnalle mit ovalem Schnallenrahmen und schildartigem Laschenbeschlag, eine ähnliche Schnalle, weiters Nebenriemen- und Lochkranzbeschläge einer vergoldeten Bronzegarnitur aus Grab 2 von *Székkutas* den Beschlägen von Zalaegerszeg näher. Die dritte, zu diesem Kreis gehörige Schnalle ist aus der vergoldeten Gürtelgarnitur aus Messing des i.J. 1894 in *Hohenberg* gefundenen Grabes bekannt. Die Bildfläche der grossen Riemenzunge der gegossenen Gürtelgarnitur in Grab 139 von *Szeged-Kudomb* besteht gleichfalls vollkommen aus zweibändig gedrehten Ranken und sich aus ihnen heraus verzweigenden kurzblättrigen, in kleinen Bogen verlaufenden Stäbchenranken. Die Ver-

zierung ist so angelegt, dass – und dies weist schon direkt in Richtung der Zalaegerszeg Beschlüge – auch am inneren Rand des Rahmens der gedrehte zweiteilige Rankenstengel rundherum verläuft.

Josef Hampel bewertet innerhalb der Gruppe der Rankenverzierung als eine der gelungensten Kompositionen jene, bei der „über den sich gabelförmig verzweigenden Blättern ein dreiteiliges Blatt sitzt oder schwebt“. Als Grundtyp stellt er eine kleine, durchbrochene Riemenzunge aus *Keszthely* vor.

Im klassischen Fall besteht die Rankenblume aus zwei sich weit öffnenden mondsichelförmigen Blättchen (=Kelchblatt), aus einem darüber ausgespartem, dreieckigem Feld (=Blütenboden) und dem bogenförmigen, dreiteiligen Blatt (=Blütenblatt). In den meisten Fällen ist die Rankenblume nicht für sich alleine, sondern in organischer Einheit mit ihrem Träger, mit einer Wellenranke abgebildet.

Die früheste Rankenblume ist aus dem Grab IX von *Kiskőrös-Vágóhid* auf uns gekommen. Da es sich direkt neben dem Grab VIII befand, in welchem sich am Hals eines Mädchens der gut bekannte, byzantinische oder nach byzantinischer Art gefertigte, mit Almandinanhängern und Goldglöckchen verzierte Halsschmuck befand, der mit Sicherheit ins letzte Drittel des 7. Jahrhunderts datiert ist, besteht kein Grund zur Annahme, dieses mit dem Grab IX nicht in eine Zeit zu setzen, denn Material, Form und die Art der Befestigung der Riemenzunge sind ebenfalls charakteristisch für das 7. Jahrhundert. Diese Riemenzunge ist demnach der früheste Fund mit Rankenblumenverzierung. Ein besonders glücklicher Umstand ist, dass auf ihm gleichzeitig alle Charakteristika der Verzierungen vertreten sind, wie die klassische Rankenblume mit Rankenstengel und auch die sich davon verselbständigende Art, ferner das Durchschlingen des Rankenstengels und der punzierte Hintergrund, welche in ihren Grundzügen unverändert bis an das Ende der Awarzeit erhalten geblieben sind.

Die linienklare Kompositionsweise weist auf einen gebildeten Kunstschmied hin. Deshalb und wegen der Einmaligkeit der Motive auf der Riemenzunge konnte man vermuten, der Gürtelschmuck sei in einer (byzantinischen?) städtischen Werkstatt gefertigt. Aufgrund seiner späteren grossen Verbreitung ist es jedoch wahrscheinlicher, dass das Stück von einem bereits im Karpatenbecken ansässigen Kunstschmied graviert wurde, und das dergestalt mitgebrachte Wissen und Musterbuch durch die Werkstatt weitervererbt wurde. Diese Annahme wird scheinbar durch die gegossene grosse Riemenzunge des Grabes 204 von *Kiskőrös-Város alatt*, die bis fast ins Detail die gleiche Form jener aus dem Gräberfeld von *Nemesvölgy* (Edelstahl) hat, unterstützt. Die vergoldete bronzene Gürtelgarnitur des Grabes 71 von *Komárom (Komárno) –Schiffswerft* ist

zwar noch später zu datieren, trägt aber neuerlich das ursprüngliche Motiv der Riemenzunge aus Silberblech von Vágóhíd.

Nach der Rankenblume von Kiskőrös-Vágóhíd fällt als nächste jene von der Wende vom 7. zum 8. Jahrhundert im Frauengrab 2129 von *Zamárdi* auf. Auf dem Riemen einer Tasche (?) sind die rechteckigen Beschläge und die U-förmige, einseitige Riemenzunge mit an beiden Enden mit klassischen Rankenblumen versehener S-förmigen Wellenranke verziert.

Es musste aber nicht mehr viel Zeit vergehen, bis sich die Rankenblume auf das gesamte Gebiet des Khaganats ausbreitete und ihre Variationen auf den verschiedenartigen Metallschmuckstücken der Gürtel auftreten. Die Anfänge betrachtet, denken wir zurecht daran, dass die Rankenblume auch weiterhin eher auf den freier auszufüllenden und grössere Gestaltungsflächen bietenden Riemenzungen auftritt, als auf kleineren Gürtelbeschlägen mit vorgegebenen (rechteckigen, schild- oder kreisförmigen) Rahmen. Unsere Datensammlung – welche nicht annähernd vollständig ist und eher nur einen repräsentativen Querschnitt zu zeigen bestrebt war – kam nicht zu einem solch eindeutigen Ergebnis.

1. Die Rankenblume tritt am frühesten auf den *grossen Riemenzungen* auf.

- a) Die erste, noch auf Blech gezeichnete, symmetrische Rankenblumen-Komposition von Kiskőrös-Vágóhíd wird von verhältnismässig wenigen und zeitlich und örtlich weit voneinander entfernten, gegossenen Nachahmungen begleitet, denen gemeinsam ist, dass ihr Muster nicht durchbrochen, sondern sich aus einem vertieften Hintergrund heraushebt. Die Funde stammen stets aus der Nähe jeweils bedeutender Machtzentren.
- b) Eine bedeutendere Gruppe der grossen Riemenzungen bilden die Stücke aus einer Platte mit Tülle oder Blechunterlage und mit durchbrochener Verzierung. Hier öffnet sich eine auffällig oberflächlich gezeichnete, stellenweise unkenntlich schlecht ausgeführte Rankenblume aus einer Schlinge, die einer Wellenranke entspringt. Die Bildfläche umfasst die Rahmen in den Varianten von einfacher Linie über plastisches Zick-Zack-Muster und Wellenlinie bis zum Perlrand. Die Befunde gleichen sich auffallend und kennzeichnen stets die Frühphase der Spätawarenzeit (Blechbeschläge und Schnalle mit Blechriemenplatte und ausgeschnittener Verzierung und/oder gegossene Beschläge mit Greifendarstellung).
- c) Die sauberer gezeichnete, stellenweise auch um neue Details bereicherte Rankenblume er-

scheint bereits auf sorgfältiger gegossenen, grossen Riemenzungen mit runden Fortsätzen für die Vernietung am Riemen.

2. Den grossen Riemenzungen folgen mit einer gewissen Phasenverschiebung die ersten *Nebenriemenzungen*, auf welchen die in den klassischen Rankenblumen endenden Schlingen aus einer Wellenranke mit ganzer oder anderthalb S-Biegung ansetzen. Eine besondere Gruppe bilden die Nebenriemenzungen mit Rankenverzierung von scharf geschnittenen Konturen auf vertieftem Hintergrund (Facies „Kisalföld“ – kleine Tiefebene). Ihre typischen Befunde sind die schildförmigen und runden Beschläge sowie die Schnallen mit ovalem Ring und schildförmiger Riemenplatte.

3. Die *Gürtelbeschläge* jedwedem Typs sind mit Rankenblumen verziert. Bereits auf den durchbrochenen, rechteckigen Beschlägen erscheint die Rankenblume, wo sie am Ende aus einer liegenden S-förmigen Ranke entsprungene Schlinge erblüht (angefangen bei den Riemenbeschlägen der Frauen von *Zamárdi*), später aber auf den breiten schildförmigen Beschlägen, hauptsächlich in symmetrischen „Lebensbaum“-Kompositionen. Die auf runden Beschlägen erscheinenden Rankenblumen mit scharfen Konturen auf vertieftem und punziertem Hintergrund (Facies „Kisalföld“) wurden als Wirbel komponiert. Schliesslich werden die schmalen, wappenschildförmigen Beschläge mit eingritzten Blumen auf punziertem Hintergrund verziert.

4. Auf *Schnallen* und *Zaumzeug* finden wir die Rankenblumen-Komposition fast ausnahmslos in der Variante „Kisalföld“ mit vertieftem Hintergrund, wobei die Schnallen untereinander auffällige Ähnlichkeiten besaßen, trotz der weit voneinander entfernten Fundorte.

Vorrangiges Ziel dieser Studie ist es, Parallelen zu den besprochenen Motiven innerhalb des awarischen Umfeldes zu suchen und zu systematisieren. Als Ergebnis ist festzuhalten, dass die „Entwicklung“ dieser Motive recht *statisch* war. Es scheint im herkömmlichen Sinne keine Entwicklung gegeben zu haben, nur jeweils besser oder schlechter gelungene Kopien. Am anschaulichsten beweist das die Gliederung des Rankenblumenmotivs. Die Rankenblume besteht bereits bei ihrem frühesten Auftreten (in den letzten Jahrzehnten des 7. Jahrhunderts) aus den gleichen Charakteristika, die bis zum Ende der Awarenzzeit typisch sind. Auf den Gürtelzieraten variieren die mit weniger Inventionen zusammengestellten Kompositionen, *da sich vielmehr die Qualität der Ausführung, als die Struktur der Motive ändert.*

Beweise für das Fortleben der Rankenblume im Karpatenbecken sind die sog. *mährischen Blechknöpfe*, auf denen die eindeutig in die Spätawarenzeit zurückgreifenden Blumenmotive mit Vorliebe verwendet werden. Es stellt sich allerdings die Frage, wieweit sich

die Rankenverzierungen, so am gegossenen silbernen Lanzenschuh des Grabes 55 von Stará Kouřim oder bei der Sporengarnitur des Grabes 120 gleichen Fundortes mit vom punzierten Hintergrund hervortretender Goldblecheinlage, unter diesem Einfluss formten, und inwieweit diese Rankenverzierungen eine Bestrebung der auf antike Einfüsse zurückgreifenden karolingischen Renaissance waren. Aus Sicht der Motivanalyse ist dies besonders wichtig, da es rückläufig beweist, dass die Rankenmotive der awarischen Funde eher aus der gleichen spätantiken Quelle schöpfen, wie gut einhundert Jahre später die einen neuen Stil schaffenden Künstler des Karolingischen Reiches.

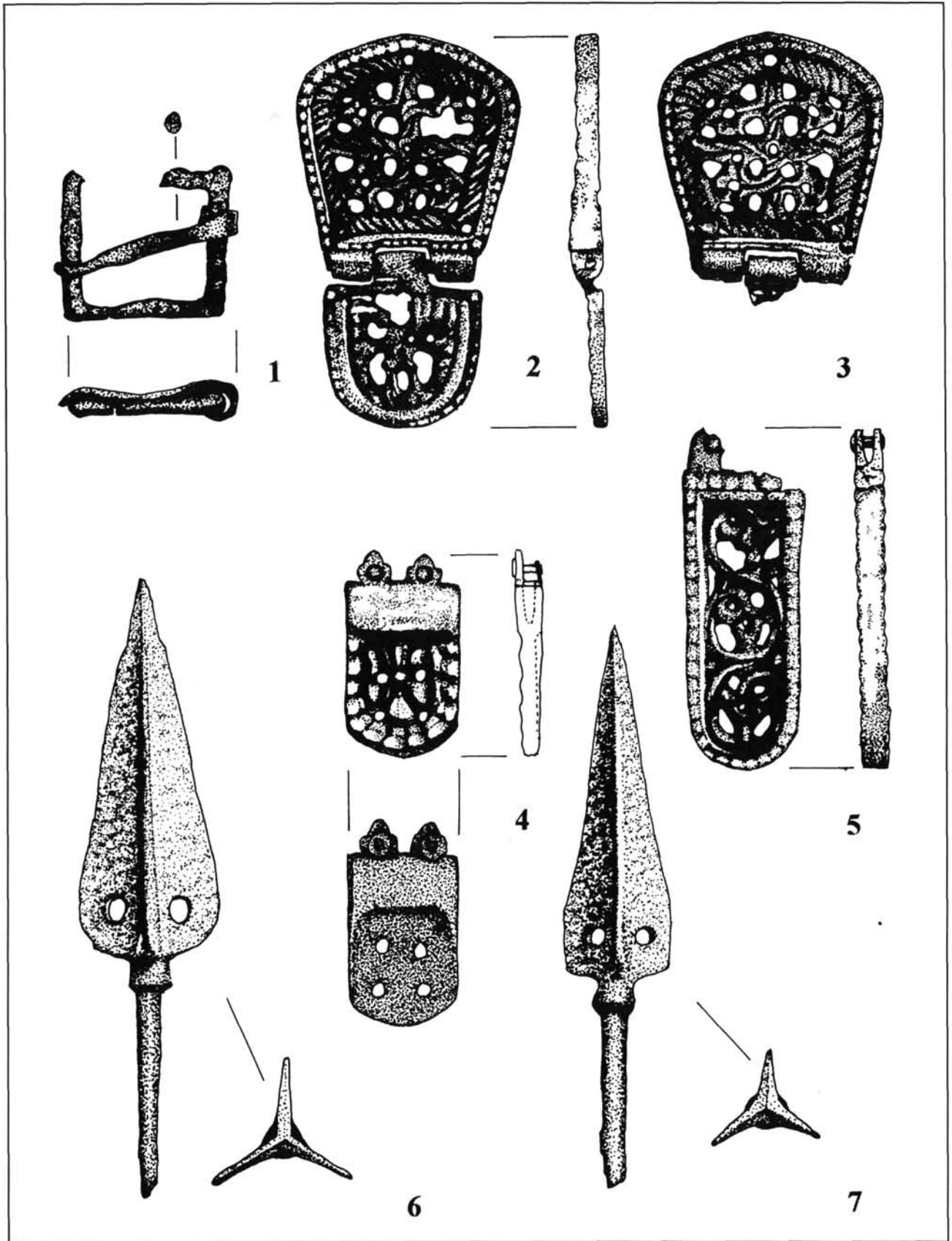
Um die enge Verbindung der Rankenblume mit der spätantiken Kunst des Mittelmeerraumes zu illustrieren, sollen als Beispiele die Mosaiken im Mausoleum der Galla Placidia (um 440) und der Presbyterium von St. Vitale in Ravenna (526-547) genügen. Am Ende der Entwicklungsreihe finden wir das nunmehr um 1000 datierte Aspersorium von *Beszterec*, welches Etele Kiss zufolge „eine Arbeit aus einer bedeutenden byzantinischen, möglicherweise balkanischen Werkstatt ist“. Der Stil der Blätter der Rankenblumen, das offene Medaillon und die von innen heraus beginnenden, sich nach aussen biegenden Schlingen auf dem oberen Teil des Aspersoriums werfen den Gedanken auf, dass diese Züge für eine eigene Stilgruppe der byzantinischen Ornamentik charakteristisch sind, die gewissen mittelasiatischen Vorgängern näher gestanden haben mögen und dadurch auf fernöstliche Komponenten dieses Stils hingewiesen hätte.

Die Rankenblume erscheint etwa gleichzeitig mit ihrem Auftreten im Karpatenbecken – obzwar noch eher an das Konzept des Weinblattes erinnernd – auch auf bronzenen Beschlägen in Mittelasien, im 8.-9. Jahrhundert aber schon in klassischer Form auf der althakasischen goldenen Schale von *Kopinski čaatas* als Pflanzenornamentik mit punziertem Hintergrund. Gleichfalls Fund aus dem 8.-9. Jahrhunderts ist eine *tibetische* vergoldete Silberschale, deren raumfüllende vegetabilische Verzierung fast ausschliesslich aus den oben behandelten Rankenblumen und ineinander geschnörkelten Schlingen aufgebaut ist.

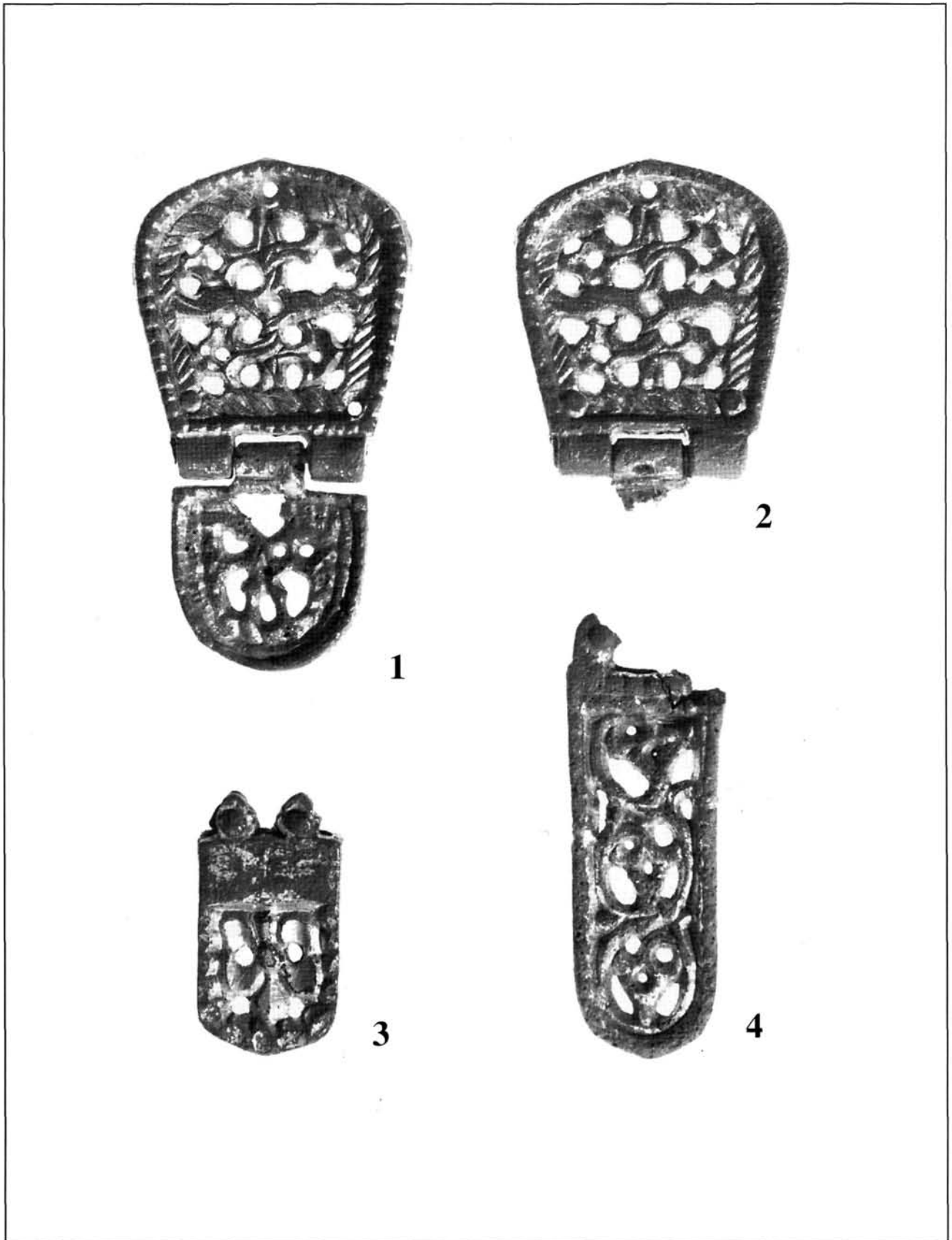
Das Rankenblumenmotiv auf der Schale der T'ang-

Zeit und auf einem der wenigen authentischen Funde der frühen tibetischen Silberschmiedekunst kann aber im besten Fall nur als *Zeitgenosse* der im Karpatenbecken ebenfalls verwendeten Verzierung angesprochen werden, eine direkte östliche Herkunft lässt sich also – so verführerisch es auch wäre – vorerst doch nicht beweisen. Zum Verständnis um das Auftreten der Rankenblume im awarischen Umfeld ist es hilfreich, sich den historischen Geschehnissen zuzuwenden. Gerade am Anfang und im ersten Drittel des 7. Jahrhunderts, als in China die T'ang-Dynastie an die Macht kam, finden auch im Iran, zu dem die Reiternomaden in engem Kontakt standen, weitreichende Veränderungen statt. Kalif Omar schloss die persischen Gebiete dem Kalifat von Medina an, die somit zum organischen Teil seines Reiches wurden. Damit gelangten die Araber erstmals in ihrer Geschichte in direkte Verbindung zu solchen Nachbarn des sassanidischen Reiches, wie zu den Nomadenvölker Mittelasiens oder zum mächtigen Reich des Ostens, nämlich China. Die Analyse, inwieweit die neue Nachbarschaft schöpferischen Einfluss auf die Reiternomaden und auf die bildende Kunst der T'ang-Zeit in China hatte, und andererseits ebenso auf Byzanz, wo infolge des Bilderstreits recht bald (717) von figürlichen Darstellungen abgegangen wurde und aus vegetabilischen Elementen konstruierte Dekorationen in den Vordergrund rückten, überschreitet weit die Grenzen unserer Untersuchung. Aufgrund der obigen Ausführungen scheint soviel gesichert, dass wir bei der Herausbildung der awarischen Rankenblume nicht mit der Möglichkeit aus nur einer Richtung eintreffender Einflüsse, wie etwa direkt chinesischer oder byzantinischer, oder vielleicht postsassanidischer oder arabischer zu rechnen haben. Diese Vorbilder und/oder zeitgenössischen Motive mögen in komplexerer Art und Weise als Spiegelung allgemeinerer Tendenzen in der awarischen Kunst gegenwärtig gewesen sein. Sowohl die oben behandelten Motive, als auch andere Verzierungselemente können dann mit Sicherheit behandelt werden, wenn jedes einzelne Zierelement des awarischen Motivschatzes dem Obigen ähnlich typologisiert und aus diesen Details ein einheitliches System entstehen würde.

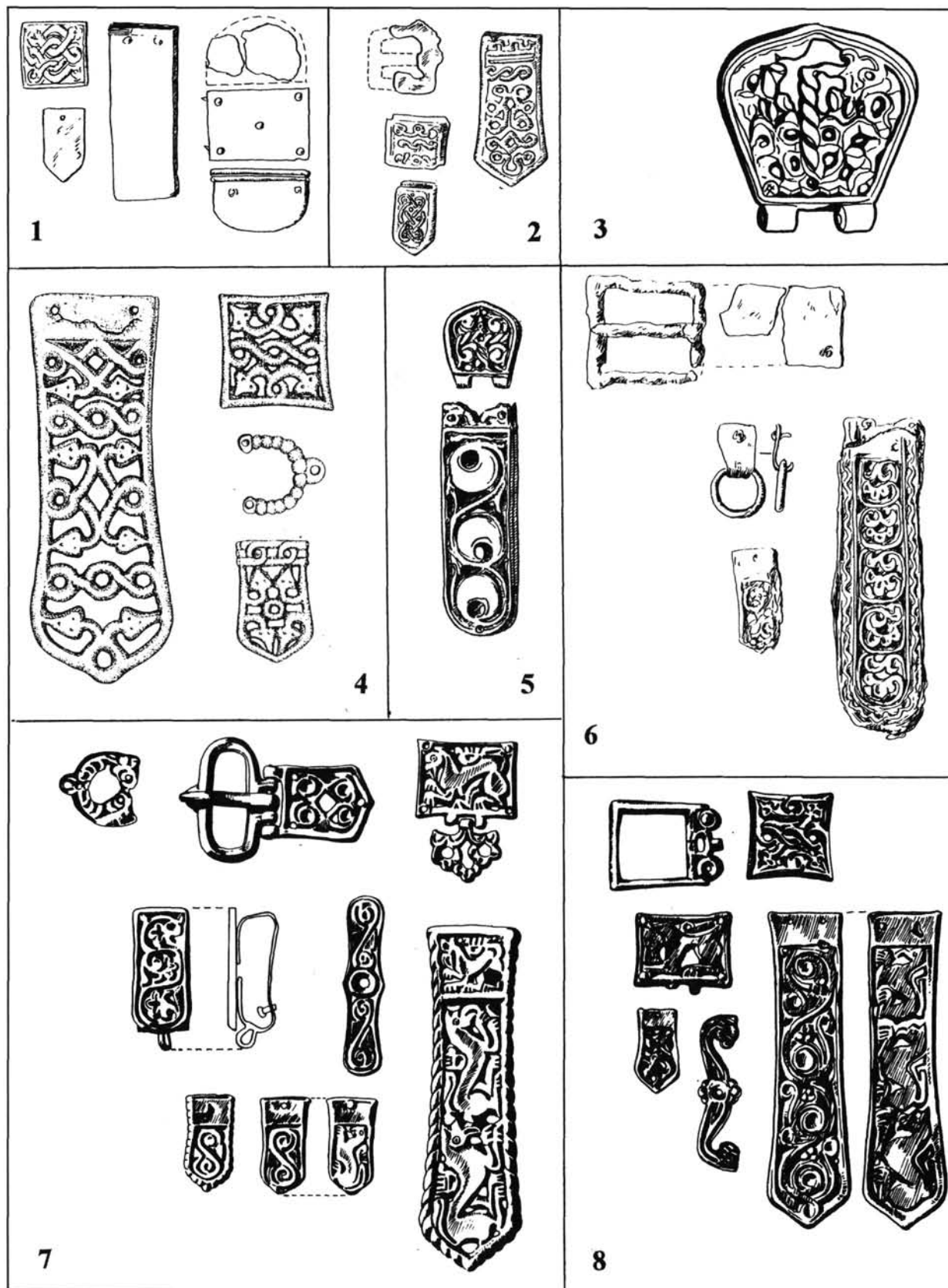
Übersetzt von Holléné Houben Katrin

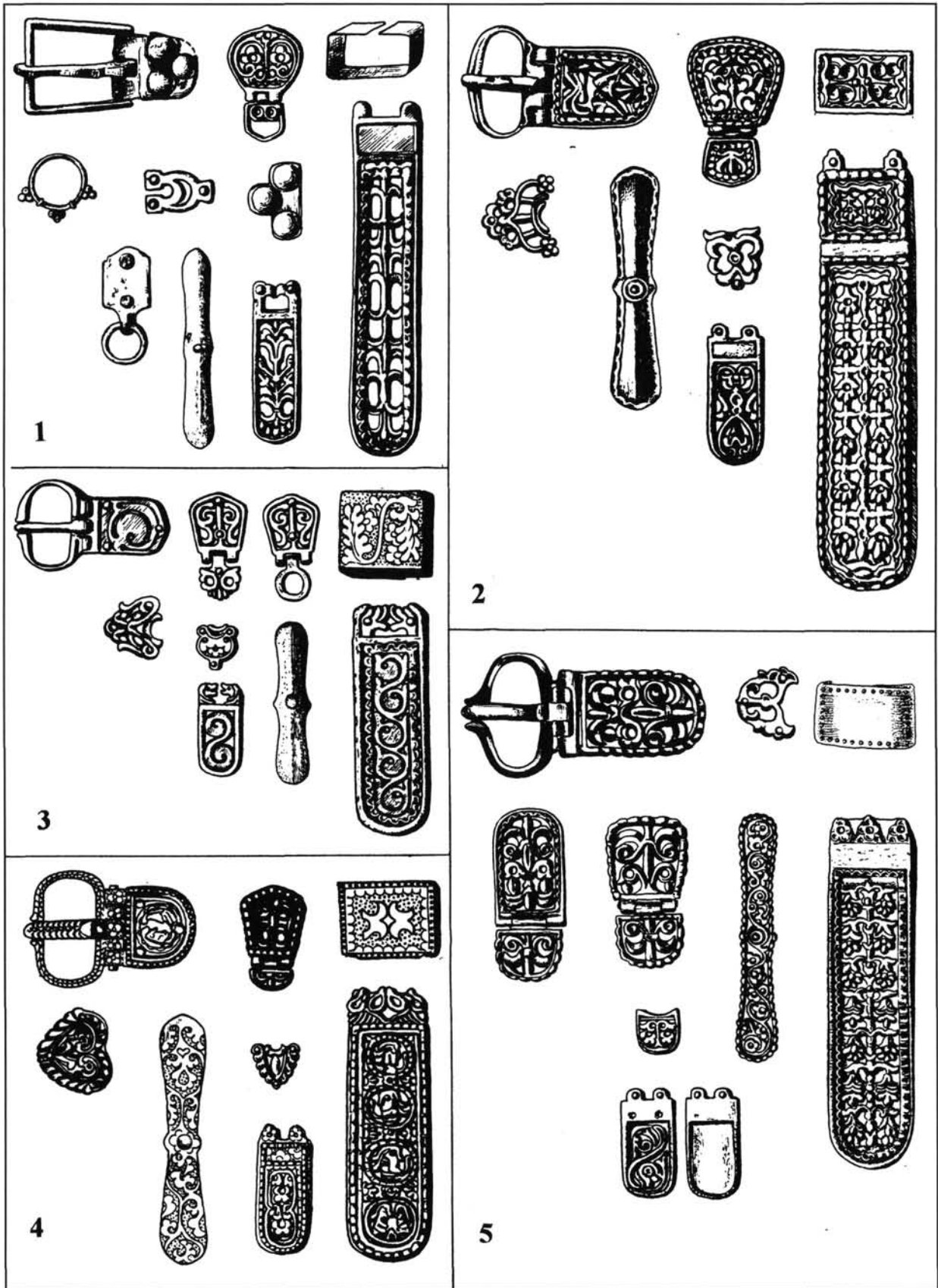
1. kép: Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya, sírlelet maradványai, M = 1:1

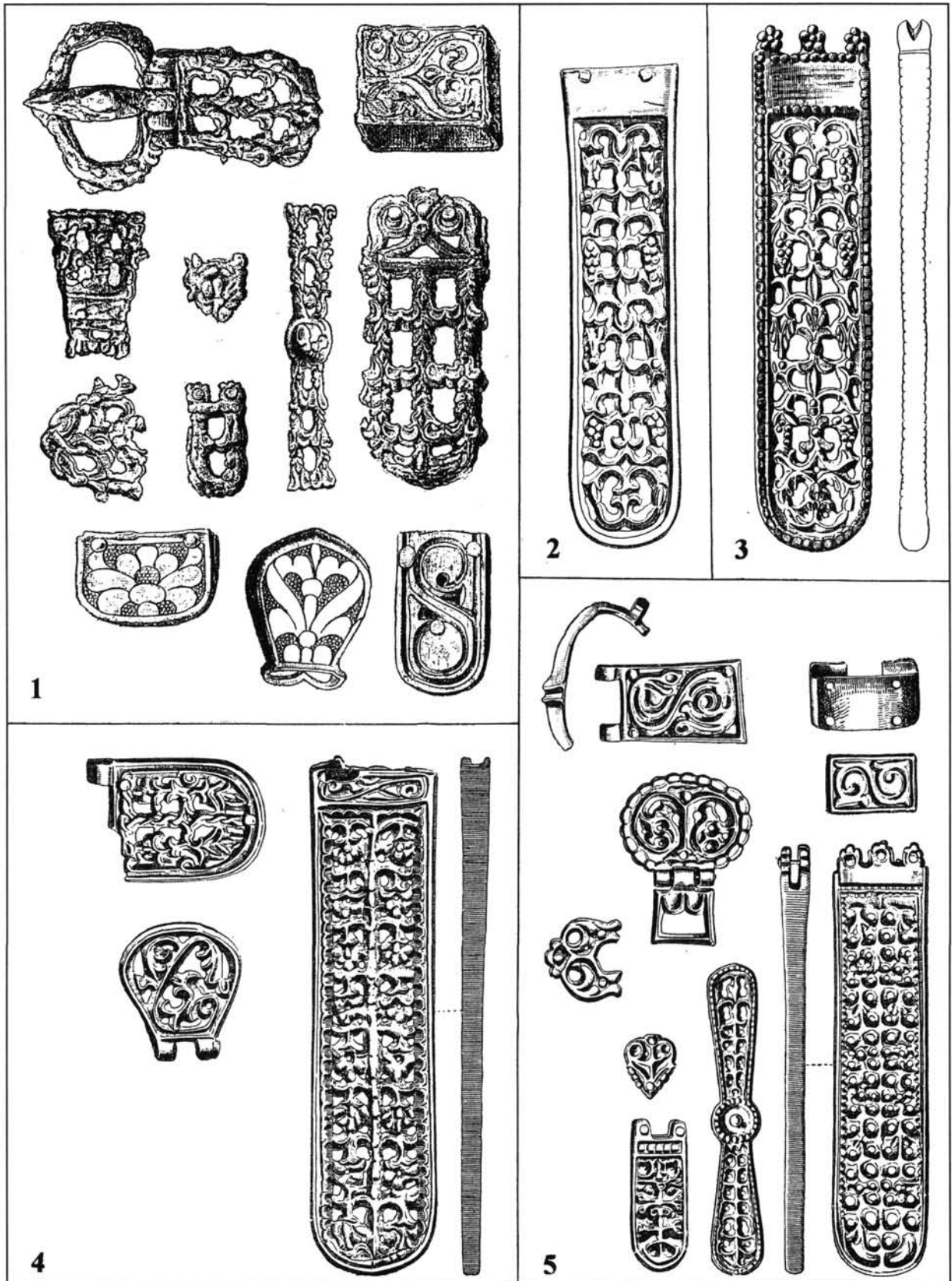
2. kép: Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya, az aranyozott bronz övgarnitúra maradványai

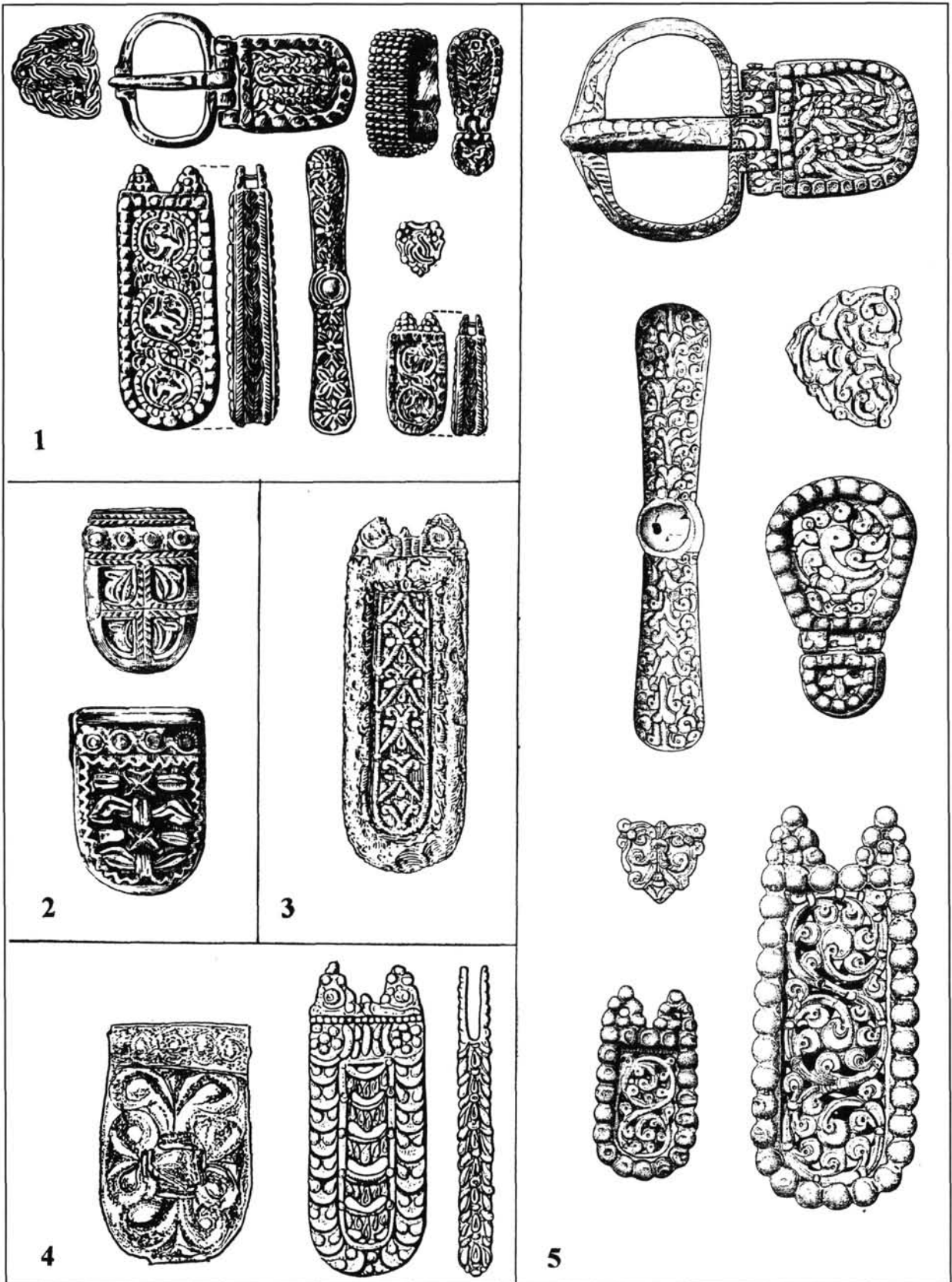
3. kép: 1 Alattyán 224. sír; 2 Alattyán 214. sír; 3 Zimony (Zemun); 4 Komárom (Komárno)—Hajógyár 107. sír;
5 Homokmégy-Halom 111. sír; 6 Kisköre 165. sír; 7 Tiszafüred 330. sír; 8 Tiszafüred 692. sír

4. kép: Szeged-Kundomb: 1 111. sír; 2 124. sír; 3 152. sír; 4 285. sír; 5 38. sír

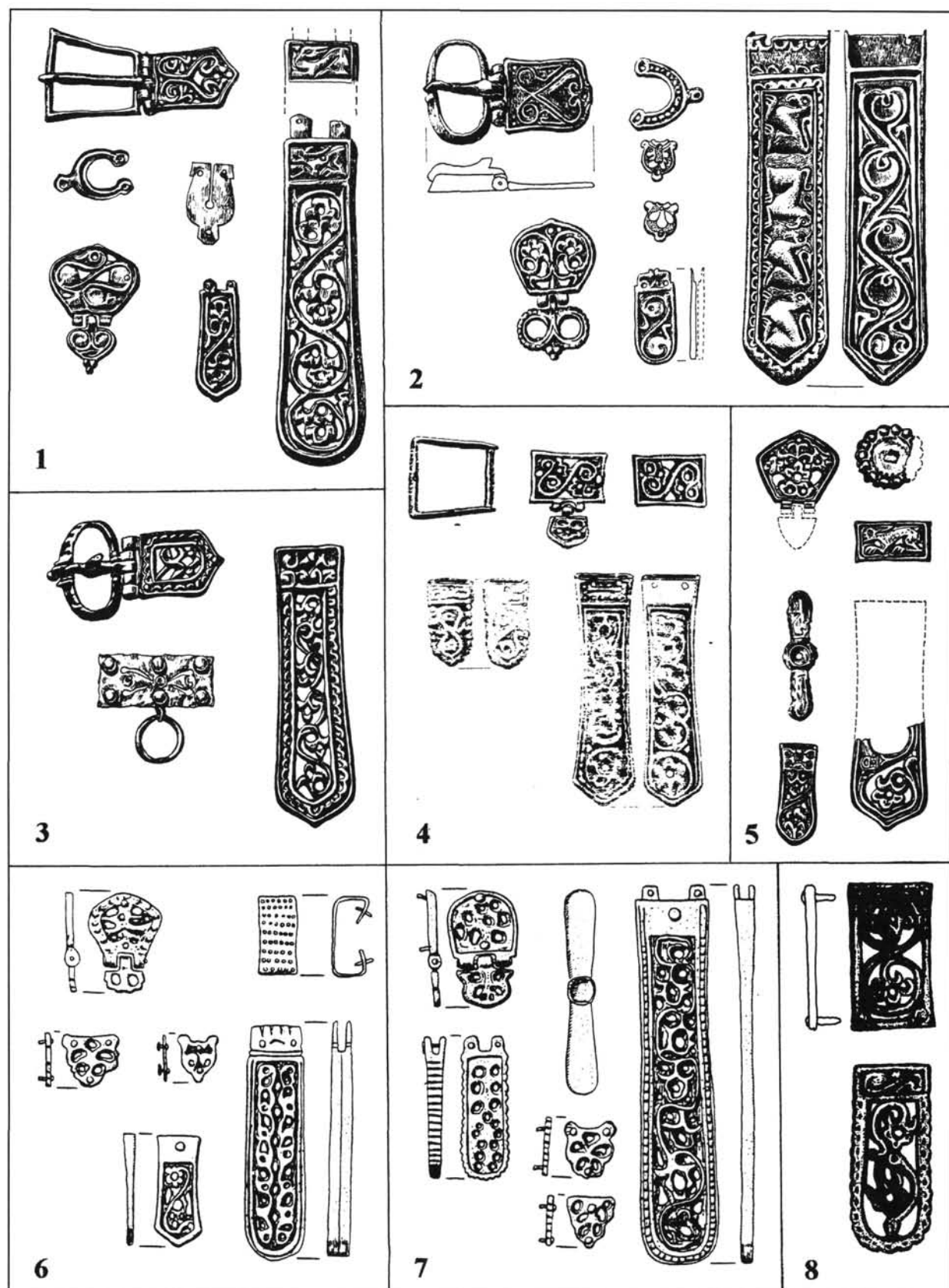
5. kép: 1 Keszthely-városi temető 1882. febr. 24.-én feltárt sír; 2 Ismeretlen lelőhely (Magyar Nemzeti Múzeum); 3 Delhaes-féle gyűjtemény; 4 Tószeg; 5 Bajna

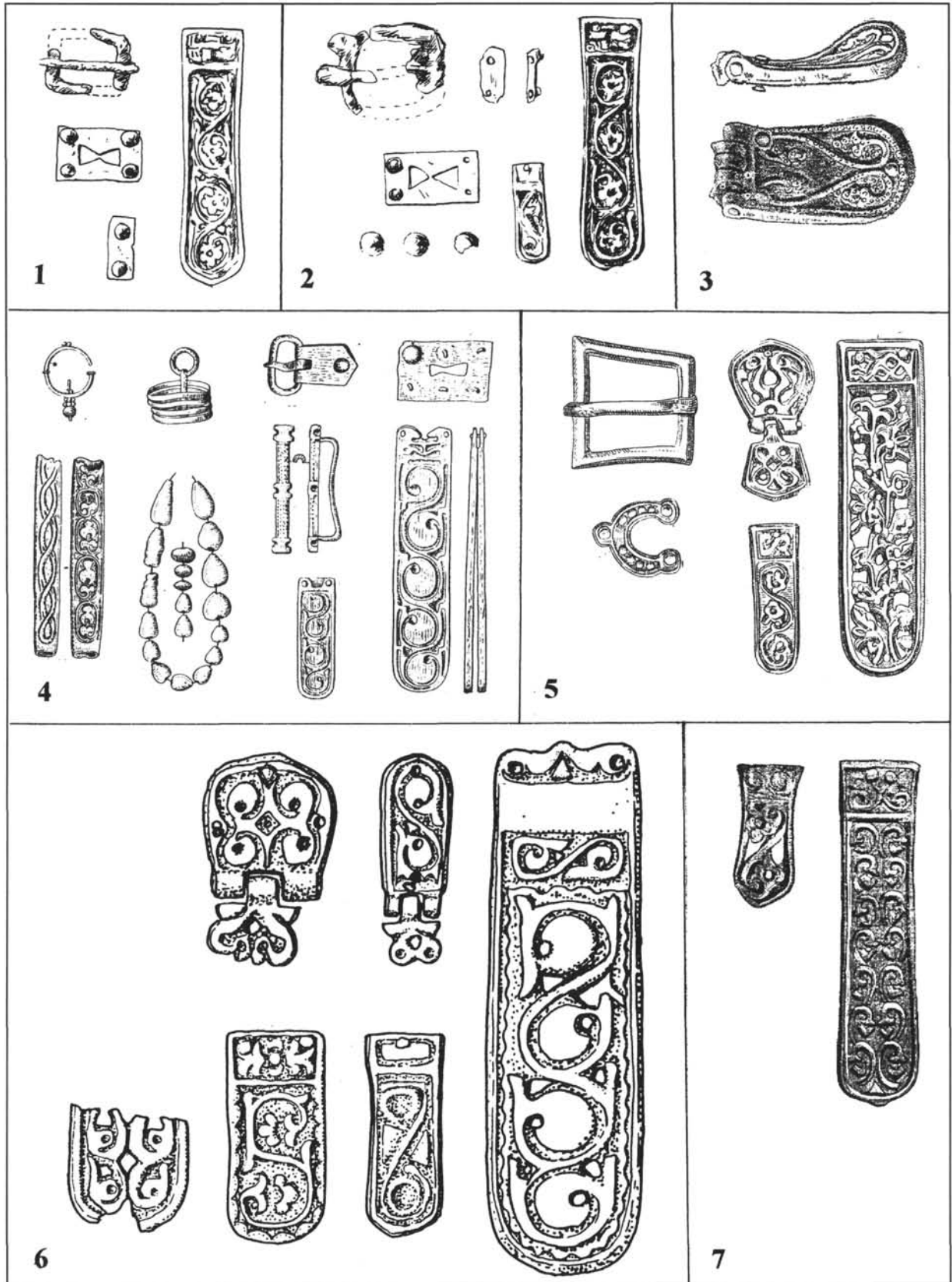
6. kép: 1 Székkutas 2. sír; 2 Mikulčice II. templom, 50. sír; 3 Mikulčice telep; 4 Modra, 22. sír;
5 Hohenberg 1894. évi sír

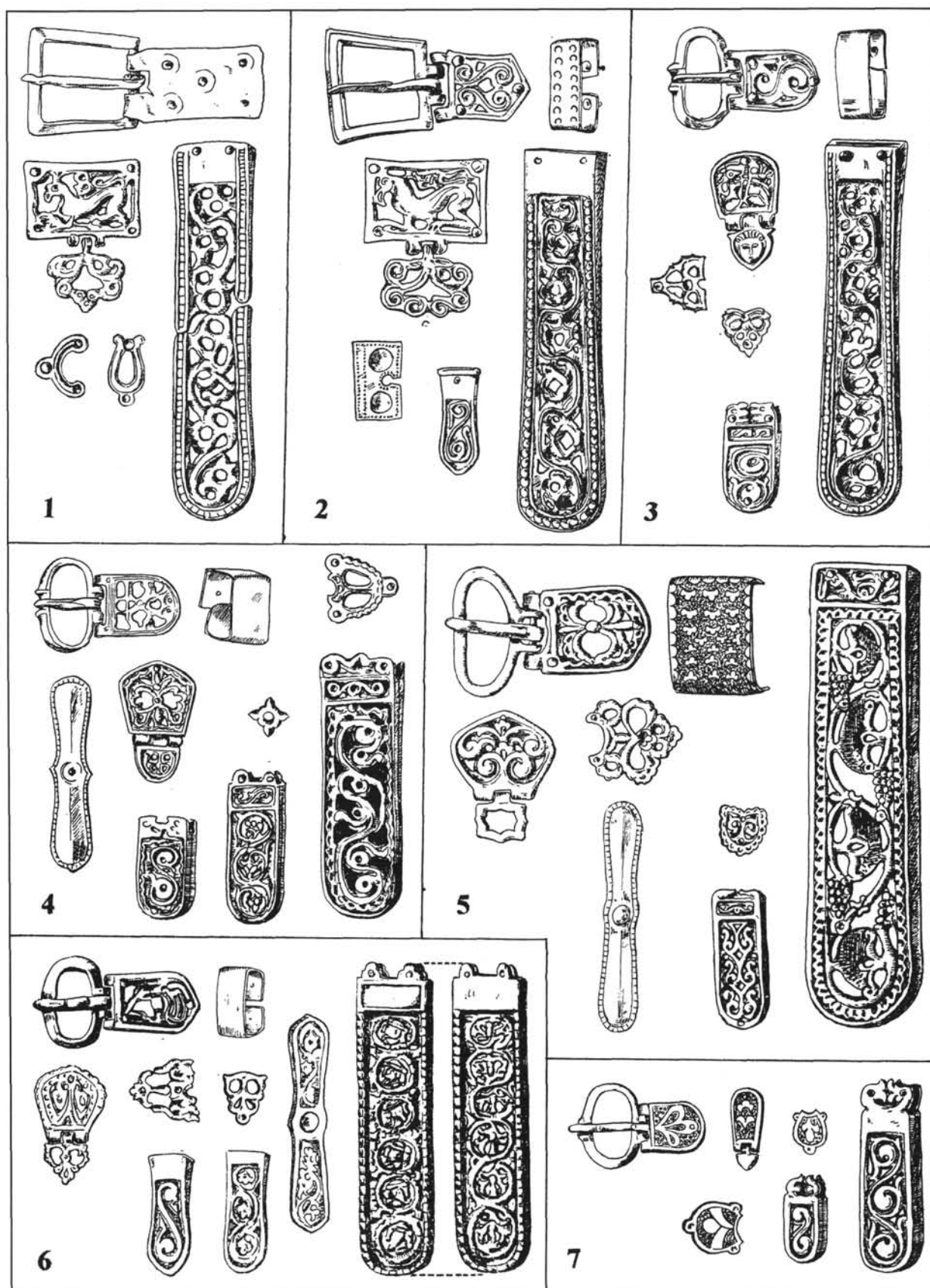
7. kép: 1 Kiskörös–Vágóhíd IX. sír; 2 Kiskörös–Város alatt 150. sír; 3 Kiskörös–Város alatt 204. sír

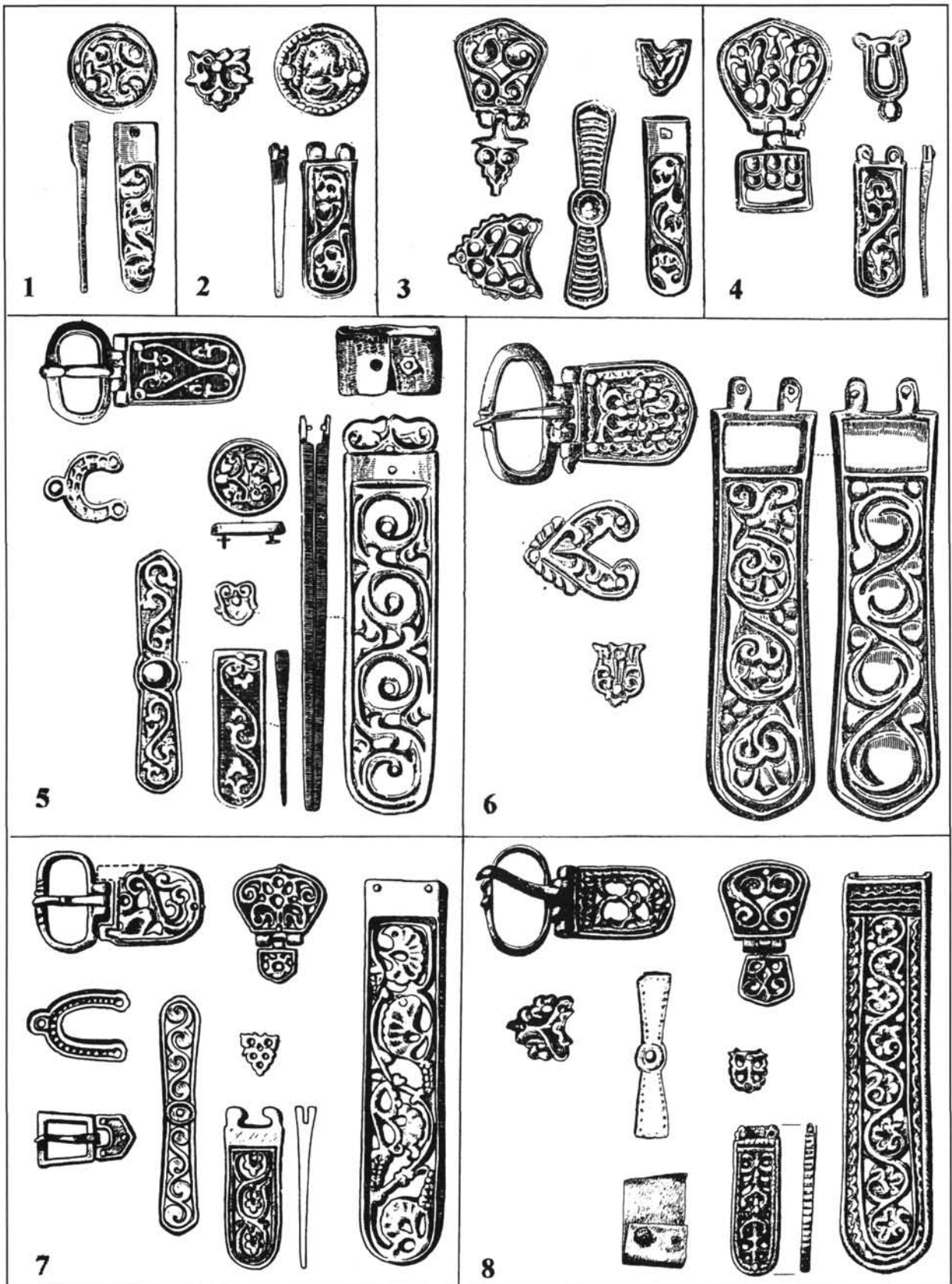
8. kép: 1 Kékesd 199. sír; 2 Orosháza–Béke Tsz. 150. sír; 3 Nagypall I. 80. sír; 4 Szeged-Fehértó A. 307. sír; 5 Mohács-Göröghegy, szórvány; 6 Cíkó 490. sír; 7 Cíkó 504. sír; 8 Zamárdi 2129. sír

9. kép: 1 Halimba 459. sír; 2 Halimba 450. sír; 3 Szilágynagyfalu (Nuşfalu); 4 Zsély (Želovce) 682. sír;
5 Gátér 2. sír; 6 Morvaszentjános (Moravský Sv. Ján); 7 Nemesvölgy (Edelsthal)

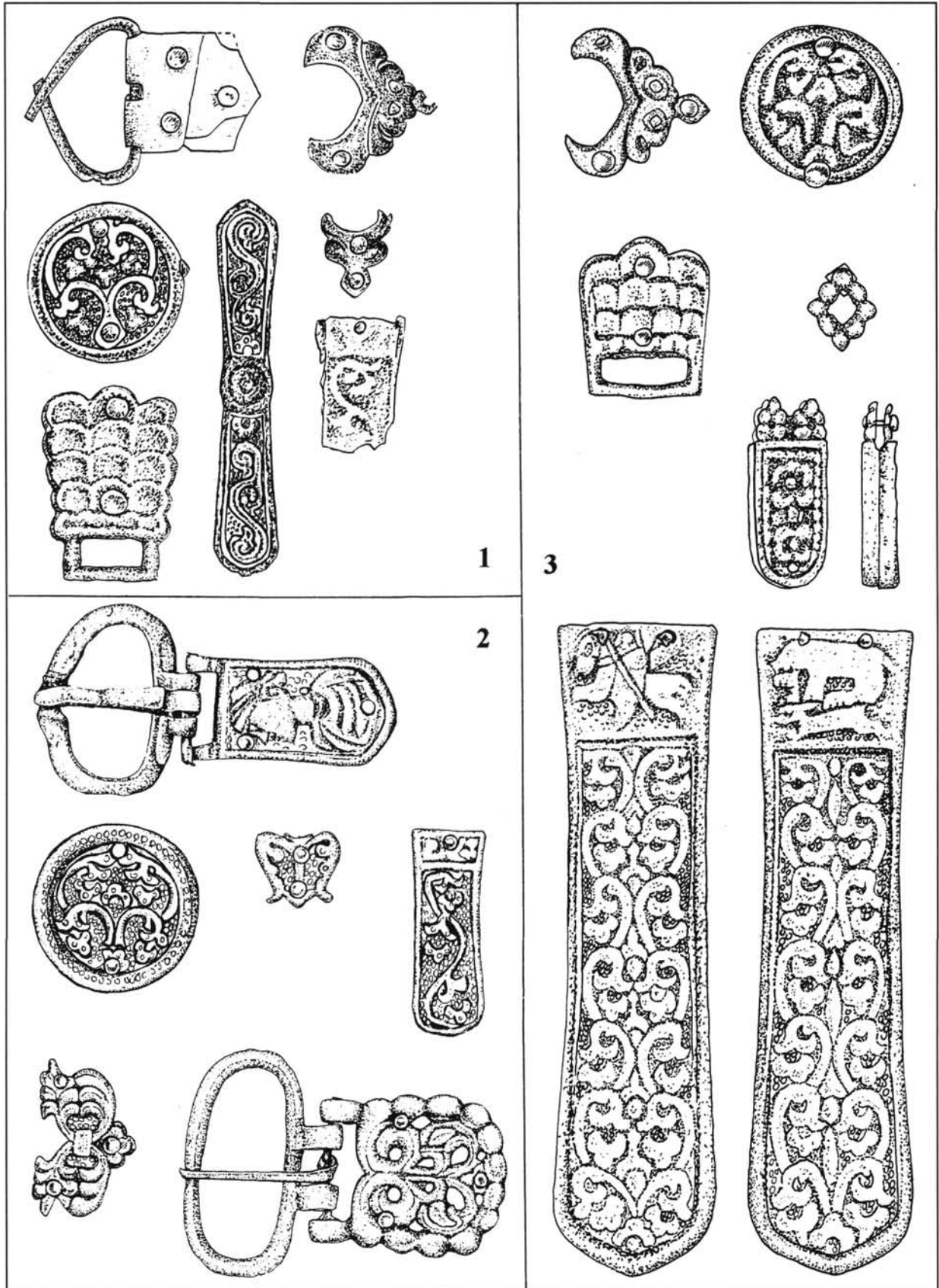
10. kép: Szebény I.: 1 334. sír; 2 4. sír; 3 29. sír; 4 140. sír; 5 335. sír; 6 100. sír; 7 142. sír

11. kép: 1 Győr 804. sír; 2 Győr 188. sír; 3 Győr 315. sír; 4 Győr 270. sír; 5 Győr 696. sír; 6 Győr 838. sír; 7 Szeged-Makkoserdő 337. sír; 8 Szeged-Fehértó A. 70. sír

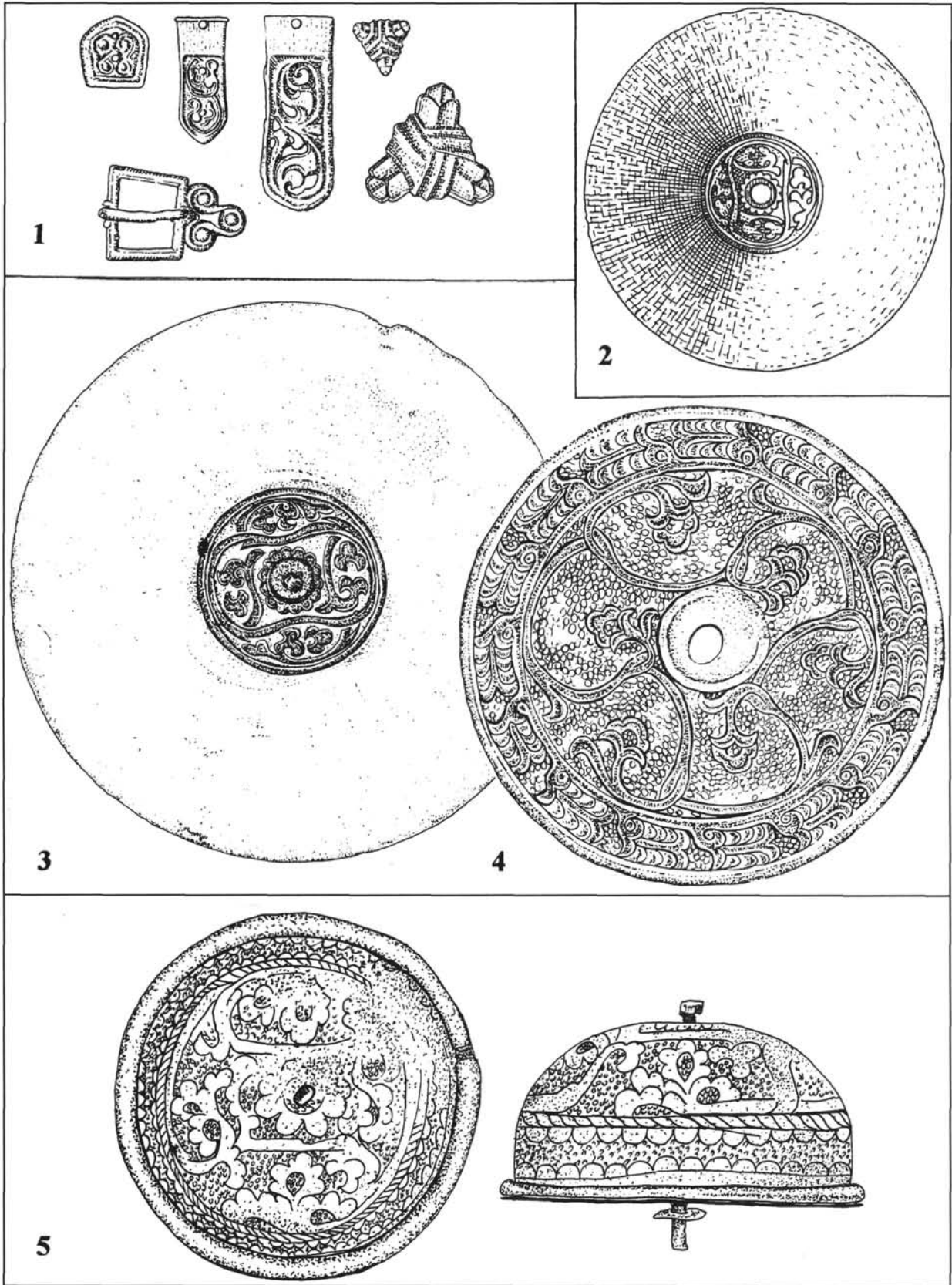
12. kép: 1 Csúny (Čunovo, Sandorf) 54. sír; 2 Keszthely; 3 Nemesvölgy (Edelsthal) 22. sír

13. kép: Komárom (Komárno)-Hajógyár: 1 9. sír; 2 128. sír; 3 71. sír

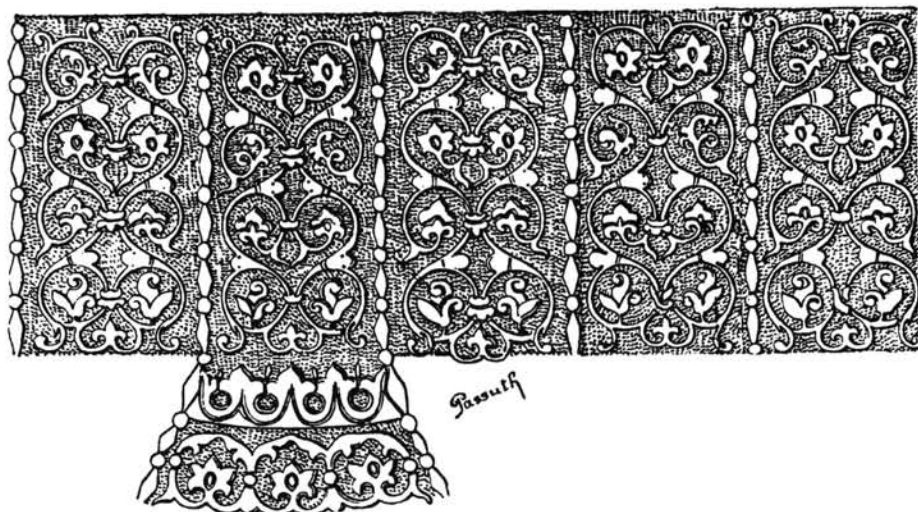
15. kép: Komárom (Komárno)–Hajógyár: 1 63. sír; 2 118. sír; 3 139. sír

16. kép: 1 Komárom (Komárno)–Várady u. 11. sír; 2 Komárom (Komárno)–Várady u. 18. sír; 3 Komárom (Komárno)–Hajógyár 108. sír; 4 Komárom (Komárno)–Hajógyár 149. sír; 5 Komárom (Komárno)–Hajógyár 85. sír

1

2

17. kép: 1 tibeti tál, 8–9. század; 2 besztercei szenteltvíztartó felső része, 1000 körül